

2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

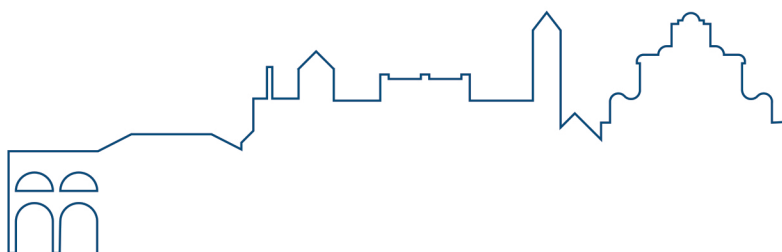
Filologijos
fakultetas

Tarptautinė konferencija, skirta
Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui ir
Prano Skardžiaus 120-osioms gimimo metinėms

TAUTA IR TAPATYBĖ KALBOJE

2018 m. gegužės 25–27 d., Nida

PRANEŠIMŲ TEZĖS

TURINYS

- Aleknavičienė Ona. *Frazeologija – socialinio ir kultūrinio tapatumo konstravimo ir rekonstravimo įrankis*.....4
- Aliūkaitė Daiva. *Vertybiniai dėmenys tarmės ir bendrinės kalbos konceptuose*.....4
- Ardoino Diego. *Constantinus Syrwid Romoje. Naujas Konstantino Sirvydo autografas ir jo rašysenos ekspertizė*.....6
- Balode Laimutė. *Ką liudija apie tautiškumą ir identitetą latvių asmenvardžių keitimo duomenys*.....6
- Drungilas Jonas, Šinkūnas Mindaugas. *Surasta dar viena XVII a. lietuviška priesaika*.....8
- Gelumbeckaitė Jolanta. *Europos kultūrinės tradicijos tąsa pirmoje lietuviškoje Wolfenbüttelio postilėje (1573/1574)*9
- Jasionytė-Mikučionienė Erika. *Komplementinių jungtukų jog ir kad funkcijos senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje*.....9
- Judžentytė-Šinkūnienė Gintarė. *Erdvės raiškos skirtumai aukštaičių ir žemaičių tarmėse*.....11
- Kardelytė-Grinevičienė Daiva. *Tarmė = vertybė? Žvilgsnis iš vidaus*.....12
- Kavaliauskas Vidas, Dadauri Irakli. *Kirčiuotų tekstų chrestomatijos (lietuvių poezija ir proza) sandara ir paskirtis*.....13
- Kavaliūnaitė Gina. *Lietuvos pristatymas reklaminiuose XVII a. vidurio leidiniuose Anglijoje*.....14
- Kiseliūnaitė Dalia. *Kalbų ir kultūrų santykiai „Nidos mokyklos kronikoje“*.....15
- Leikuma Lidija (Latvijos universitetas). *Keletas pastabų apie latgaliečių kalbos genityvą*.....16
- Lubienė Jūratė. *Grybų pavadinimai – tradicijų liudytojai ir vertybinių nuostatų reiškėjai*.....17
- Mikulėnienė Danguolė. *Pranas Skardžius ir lietuvių tarmėtyra*.....18
- Niewulis-Grablunas Jowita. *Ar Lenkijos lietuviams vardas ir pavardė – tautiško tapatumo rodiklis?* 19
- Ostrowski Norbert. *Perkūno ir aitivaro etimologijos*.....20
- Pestal Lina. *Lietuvių ir lietuvių kalbos įvaizdis Augusto Schleicherio laiškuose Francui Miklošičiui*.....20
- Rembiałkowska Agnieszka Emilia. *Apie kalbotyros uždavinius ir kalbininkų tipus Prano Skardžiaus raštuose*.....21
- Rinkauskienė Regina. *Aukštaitiški atspindžiai XIX a. raštuose: įvardžio sistema*.....22
- Rutkovska Kristina. *Leksikografinė pasaulio vaizdo kalboje rekonstrukcija*.....23
- Sakalauskienė Vilija. *Žmogaus konceptas vakarų aukštaičių kauniškių šnektose*.....25

- Schiller Christiane. *Lietuvių etnografijos medžiaga Marburgo Vokiečių kalbos atlaso archyve*.....26
- Smetona Antanas. *Mes gramatikoje*.....26
- Smetona Marius. *Ką jaunimui reiškia sąvokos kalba, tauta, valstybė*.....28
- Smetonienė Irena. *Sąvokos kalba, tauta, valstybė šiuolaikiniuose leksikografiniuose šaltiniuose*.....29
- Tabor Joanna. *Kalbos kultūros klausimas S. Kymantaitės-Čiurlionienės kritikos straipsnių rinkinyje „Lietuvoje“*.....30
- Triškaitė Birutė. Petras Gotlybas Milkus – Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro docentas.....31
- Trumpa Anta. *Etnonimai XVI–XVII a. latvių kalbos tekstuose: latviai, lietuviai, rusai*.....32
- Trumpa Edmundas. *Spaudos draudimo Lietuvoje ir Latvijoje (1864–1904) motyvai: esminiai panašumai ir skirtumai*.....33
- Urbanavičienė Jolita. *Rytų aukštaičių vilniškių savivertė: tarminio kalbėjimo prestižas ir stigmatizavimas*.....34
- Vologdina Tatjana. *Augalai lietuvių užkalbėjimuose*.....35
- Zubaitienė Vilma. *Tautos atspindžiai Mažosios Lietuvos žodynuose*.....36

FRAZELOGIJA – SOCIALINIO IR KULTŪRINIO TAPATUMO KONSTRAVIMO IR REKONSTRAVIMO ĮRANKIS

Ona Aleknavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Pranešimo tikslai: 1) parodyti, kaip frazeologija padeda bendruomenei konstruoti socialinį ir kultūrinį tapatumą; 2) atskleisti, kaip remiantis frazeologizmų analize galima atpažinti tapatybės ribų brėžimo mechanizmą, rekonstruoti socialinio bei kultūrinio gyvenimo turinį. Tyrimo šaltiniai: lingvistiniai ir etnografiniai XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos veikalai. Juose užfiksuota lietuvių frazeologija – informacijos šaltinis, suteikiantis galimybę pažinti istorinę bendruomenę – jos gyvenimo būdą, pasaulio suvokimą ir požiūrį į kalbą kaip tautinės tapatybės dalį.

VERTYBINIAI DĖMENYS TARMĖS IR BENDRINĖS KALBOS KONCEPTUOSE

Daiva Aliūkaitė

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas

Šio pranešimo objektas – vertybiniai dėmenys tarmės ir bendrinės kalbos konceptuose. Pranešimo teorinis pamatas – Raphaelio Berthele'o kalbos variantų mentalinių modelių tyrimo principai (Berthele 2010, 265–290), perceptyviosios dialektologijos atstovų plėtojama kalbos variantų konceptualizavimo samprata (plg. Purschke 2011, 91–118), taip pat bendrosios kognityvistų įžvalgos dėl pažintinių struktūrų ir kt. Pranešime laikomasi nuostatos, kad tarmės ir bendrinės kalbos konceptai yra išplėtoti vaizdiniai, integruojantys ir objektyvias, ir subjektyvias žinias bei interpretacijas. Pridurtina, kad vertybinio dėmens (ir vertybės) kategorijos vartojimas pranešime nėra metodologiškai labai tikslus aksiologijos paradigmos požiūriu. Vertybiniai dėmenys suprantami kaip koncepto požymiai, turintys vertinamąjį aspektą.

Reikia pasakyti, kad vertybinius dėmenis nesunkiai galima išskirti tyrėjų teikiamose tiek regioninių variantų, tiek bendrinės kalbos sampratoje. Paradoksalu, nors tyrėjai objektyviais argumentais griauna ne vieną tarp paprastųjų kalbos bendruomenės narių įsikerojusį (ar besikerojantį) mitą dėl bet kurios ir kiekvienos kalbos (ar varianto) savaiminės vertės ir jos kokybės, tinkamumo tam tikroms funkcijoms realizuoti (tokių mitų dekonstrukcijas žr. Bauer

1998), vis dėlto tiek horizontaliojo, tiek vertikaliojo kalbos kontinuumo variantų apibrėžtyse ar išsamesniuose diskursuose minimi jų [variantų] požymiai yra nevienodai neutralūs, t. y. akcentuojami ne tik varianto skiriamieji požymiai, bet, pirmiausia per vartotojų (plg. vadinamasis NORM (žr. Chambers 2004, 28) modelis tarmėtyros diskurse) ar vartosenos sričių (plg. viešųjų domenų užuominos bendrinės kalbos apibrėžtyse) numatymą, implikuojamas vienoks ar kitoks varianto žymėtumas.

Šiame pranešime tyrėjų diskursai dėl bendrinės kalbos ir tarmės sampratų yra svarbūs tik lyginimo aspektu. Pranešime siekiama nagrinėti, kokie ir kodėl vertybiniai dėmenys įtraukiami į paprastųjų kalbos bendruomenės narių tarmės ir bendrinės kalbos konceptus.

Paprastųjų kalbos bendruomenės narių kalbos variantų konceptualizacijos polinkiai identifikuoti vykdant projektus „Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“ (2014–2016 m., VLKK), „Regioninių variantų ir tariamosios bendrinės kalbos (kvazistandarto) sklaida XXI amžiaus pradžioje: perceptinis tyrimas“ (2017–2019 m., VLKK). Taikant kompleksinę perceptyviosios dialektologijos metodiką, apimančią ir verbalizuotų, ir vizualizuotų nuostatų tyrimą, sukaupta netiesioginių duomenų¹ kalbos variantų charakteristikoms iš paprastųjų kalbos bendruomenės narių perspektyvos kurti. Šio pranešimo išvalgų dėl vertybių dėmenų tarmės ir bendrinės kalbos konceptuose empirinis pamatas – kalbos variantų asociatai, pieštiniai žemėlapiai ir jų komentarai².

Atlikus kalbos variantų asociatų medžiagos ir pieštinių žemėlapių komentarų analizę, daugiausia remiantis Fumio Inoue vertinamųjų žodžių (Inoue 1999, 147–160), Peterio Garretto, Angie Williams ir Betsy Evans reikšminių žodžių technikos (Garret, Williams, Evans 2005, 37–54) principais, taip pat bendraisiais kognityviosios ir diskurso analizės principais, pranešime argumentuojamos išvalgos dėl kultūrinių, estetinių ir socialinių vertybių dėmenų tarmės ir bendrinės kalbos konceptuose, taip pat svarstoma dėl vertybinių dėmenų skirčių šiuose konceptuose.

Literatūra

Aliūkaitė, Daiva, Mikulėnienė, Danguolė, Čepaitienė, Agnė, Geržotaitė, Laura, *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

¹ Vykdant pirmąjį projektą pagrindiniuose tyrimo punktuose dalyvavo daugiau kaip 1400 tiriamųjų, antrojo projekto nuostatų ir variantų percepcijos eksperimentai dar vykdomi, šiuo etapu sukaupta daugiau kaip 600 tiriamųjų anketos.

² Išsamesnę pirmojo projekto („Bendrinės kalbos vieta mentaliniame lietuvių kalbos žemėlapyje“) duomenų analizę žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, Čepaitienė, Geržotaitė 2017.

- Bauer, Laurie, Trudgill, Peter (Eds.), *Language Myths*, New York: Penguin Books, 1998.
- Berthele, Raphael, Investigations into the Folk's Mental Models of Linguistic Varieties, *Advances in Cognitive Sociolinguistics*, eds. Dirk Geeraerts, Gitte Kristiansen, Yves Peirsman, New York, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2010.
- Chambers, Jack K., Trudgill, Peter, *Dialectology*. Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Garrett, Peter, Williams, Angie, Evans, Betsy, Accessing Social Meanings: Values of Keywords, Values in Keywords, *Acta Linguistica Hafniensia: International Journal of Linguistics*, 37(1), 2005.
- Inoue, Fumio, Classification of Dialects by Image: English and Japanese, *Handbook of Perceptual Dialectology*. Volume 1, eds. Dennis R. Preston, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999.
- Purschke, Christoph, Regional Linguistic Knowledge and Perception. On the Conceptualization of Hessian, *Dialectologia* Special Issue II, 2011.

CONSTANTINUS SYRWID ROMOJE. NAUJAS KONSTANTINO SIRVYDO AUTOGRAFAS IR JO RAŠYSENOS EKSPERTIZĖ

Diego Ardoino

Vilniaus universiteto Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas

Apie Konstantiną Sirvydą buvo daug rašyta, tačiau literatūroje randamos žinios apie jo biografiją ir apie kai kuriuos jo kūrinius yra dažnai prieštaringos ir neretai, keliaudamos nuo vieno autoriaus iki kito, įneša tam tikros painiavos.

Rankraščiai, daugiausiai saugomi Romos ir Krokuvos jėzuitų archyvuose, kartu su P. de Ribadeneiros *Illustrium scriptorum religionis Societatis Jesu catalogus* ir su P. Alegambe's (bei N. Sotvello) *Bibliotheca Scriptorum Societatis Iesu* katalogais yra pagrindiniai šaltiniai norintiems susipažinti su (Baltijos šalyse dirbusių) jėzuitų bei, apskritai, su *Societatis Iesu* veikla.

Antrojo Konstantino Sirvydo autografo, kuriame pats autorius (*manu propria*) uždėjo savo parašą, aptikimas Romoje vėl gražina į viešumą pirmojo lietuvių leksikografo pavardės problemą. Pranešime pristatoma Lietuvos teismo ekspertizės centro (LTEC) ekspertų atlikta dviejų iki šiol išlikusių Sirvydo autografų rašysenos ekspertizė ir, remiantis Romos Jėzuitų archyve (*Archivum Romanum Societatis Iesu* - ARSI) naujai surastais rankraštiniais duomenimis, žvelgiama į Sirvydo pavardės *vexata quaestio* iš naujos perspektyvos.

**KĄ LIUDIJA APIE TAUTIŠKUMĄ IR IDENTITETĄ
LATVIŲ ASMENVARDŽIŲ KEITIMO DUOMENYS**

Laimutė Balode

Helsinkio universitetas, Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas, Ryga

Socioantroponimikos tyrimas remiasi pastarojo dešimtmečio (2004-2016) Latvijos Respublikos Pilietybės ir migracijos departamento latvių asmenvardžių keitimo duomenų baze (apžvegta per 12 600 skirtingų atvejų, t. y. per metus daugiau negu 1000 paraiškų). Nors kiekvieno konkretaus vardo keitimo motyvacija tyrėjams nežinoma, tačiau ir keičiamų bei naujai pasirinktų vardų sąrašas leidžia sukonstruoti keitimo schemą, daryti išvadas apie tam tikrus keitimo tipus, apie asmenvardžių madą bei šiuolaikinės visuomenės aktualias raidos tendencijas.

Latvijos Respublikos jurisdikcija – atitinkami įstatymai reglamentuoja vardo davimą (pavyzdžiui, negali būti duodama daugiau negu 2 vardai), vardo, pavardės ir tautybės keitimo įstatymas (pavyzdžiui, keisti vardą gali asmuo, kuriam sukako 15 metų). Pagal keičiamų vardų sąrašą galima atsekti keitimo tipus, pavyzdžiui, $1 \rightarrow 1$, kai vardai skiriasi tik diakritiniu ženklu: *Adams* → *Ādams*, *Diana* → *Diāna*; kai keičiama į panašaus skambesio vardą: *Alfrēds* → *Valfrīds*, dažniausiai išsaugant tą pačią pirmąją raidę: *Aina* → *Anna*, *Imants* → *Indulis* arba pilna vardo forma keičiama į hipokoristiką: *Aldona* → *Alda*, *Vilhelms* → *Vilis*, arba deminutyvas keičiamas į nepriesaginę formą: *Ilzīte* → *Ilze* (6x), *Lienīte* → *Liene* (8x), nors yra ir priešingų keitimo atvejų, kai naujasis vardas pasirenkamas deminutyvine forma: *Dace* → *Dacīte*, *Skaidra* → *Skaidrīte*. Į akis krinta tai, kad keičiama abiem kryptimis: *Adolfs* → *Ādolfs* (12x) ir *Ādolfs* → *Adolfs* (22x). Neretai pasirenkamas retas, pretenzingas vardas: *Aina* → *Džuna*, *Ilze* → *Keilija*. Labai dažni atvejai, kai $2/3 \rightarrow 1$, kai veikia kalbos ekonomijos principas: *Ārija Maiga* → *Ārija*, *Kate Līze Zete* → *Kate*, tokiu būdu atmetant ir nepageidaujamą asmenvardį: *Rolands Otello* → *Rolands*. Retais atvejais $3 \rightarrow 2$: *Juris Džordžs Egīls* → *Juris Egīls*. Tipas $2 \rightarrow 2$ dažniausiai rodo vietomis sukeistus vardus: *Alise Venta* → *Venta Alise*. Sukeičiant vardus vietomis dažnai pasirenkamas *Jānis* kaip pirmasis vardas: *Ziedonis Jānis* → *Jānis Ziedonis*, *Zigurds Jānis* → *Jānis Zigurds*. Pastebima ir priešinga tendencija – $1 \rightarrow 2/3$, tokiu būdu legalizuojant krikšto vardus, kurių sovietiniais laikais pase nerašydavo: *Andis* → *Andis Jānis*, *Andris* → *Andris Jānis*, *Uldis* → *Uldis Jānis* (charakteringa, kad dažnai papildoma Latvijoje paplitusiu vardu *Jānis*, tokiu būdu pabrėžiant tautiškumą). Aiškiai pastebimas noras suderinti vardus pagal pirmąją raidę: *Dzintra* → *Dzintra Dzidra*, *Milda* → *Milda Marta Marija*, arba pagal semantiką: *Gunta* → *Gunta Gaida*, *Selga* → *Selga Smaida*.

Pastebima aiški tendencija kitakalbius antroponimus keisti į latvišką ar sulatvintą vardą: *Jurijs* → *Juris* (89x), *Ivans* → *Jānis* (57x), *Jeļena* → *Liene* (40x), *Vladimirs* → *Valdis* (26x), *Pjotrs* → *Pēteris* (18x). Be to, neretai latviški asmenvardžiai keičiami į savo tautybei ir tapatybei artimesnius asmenvardžius: *Ivars Kārlis* → *Čārlzs Ivars*, *Skaidrīte* → *Jekaterina*, *Eduards* → *Svens*, *Ģirts* → *Rahmirs*. Keičiant vardus būdingi ir vadinamieji pseudovertiniai: *Jānis* → *Ivans* (36x), *Ivans* → *Jānis* (53x), *Jānis* → *Džons* (8x), *Jānis* → *Janeks*. Lyties pakeitimas, lydymas vardo pakeitimo, liudija identiteto kaitą: *Dzidra* → *Pauls*, *Anita* → *Ilmārs*, *Jēkabs Nils* → *Līga Amanda*. Reikėtų atmesti išsigalėjusį stereotipą, kad vardus keičia tik moterys – Latvijoje labai daug yra vardus keičiančių vyrų. Nors tarp naujagimių vardas *Jānis* šiame tūkstantmetyje Latvijoje prarado savo pozicijas, bet vardų keitimo duomenys rodo, kad jis tebėra nacionalinio vardo simbolis.

SURASTA DAR VIENA XVII A. LIETUVIŠKA PRIESAIKA

Jonas Drungilas

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Mindaugas Šinkūnas

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Šiuo metu žinomos vos 26 lietuviškos priesaikos, įrašytos XVI–XVII a. dokumentuose. Dar viena lietuviška priesaika aptikta 2017 metais skaitmeninant LMAVB fondus. Priesaiką sudaro keturios dalys: išvardijami prisiekiantieji, įterpiama sakralinė pradžios formulė, pateikiama dalykinė informacija, priesaika sutvirtinama sakraline pabaigos formule. Tai standartinė struktūra, kurios laikomasi visose žinomose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priesaikose.

1680 metais šią priesaiką prisiekė Svobiškio (Molėtų raj.) apylinkių karališkosios kavalerijos karininko (rotmistro) Tomo Jono Branizijaus (lenk. Bronisz) pavaldiniai. Prisiekiantieji tvirtina, jog jie teisingai nurodė žemių, priklausančių LDK rūsiniui Kazimierui Šumlianskui, ribas. Jos aprašomos pradedant nuo kaimyninio sklypo ir vedamos gamtiniais orientyrais: nuo Trakų pilininko Povilo Roro sklypo ribos, nuo ažuolo iki Karklos upės, iki tilto per pelkę, per ežią (lauko ribą) iki eglyno. Tvirtinama, jog šios ribos pažymėtos ženklais (*znoku*) ir sukastos žemės kauburiais (*kapčiu*), ginčų dėl jų niekada nebuvo.

Priesaika parašyta laikantis įprastų to meto Didžiojoje Lietuvoje ortografijos normų, pavyzdžiui, joje nevartojamas digrafas <cz> ir raidė <j> (jų vengiama ir XVII a. katalikų

lietuviškuose spaudiniuose), dvibalsiai rašomi su <y>, skiriama <ł> nuo <l> ir kt. Priesaikoje ryškios rytų aukštaičių tarmės ypatybės: vartojamos formos *fzwintoy* 'šventoje', *uliciu* 'gatvė', *wedy* 'vedė', įnagininkas *ežiu* 'ežia', tačiau pasitaiko ir formų *groničia* 'ribą', *Karkle* 'Karklė'. Galbūt jas „suvakarietino“ teismo raštininkas? Priesaikoje gausios formos, turinčios [a] < *[ā]: su <a> nuosekliai rašomos niekada nekirčiuojamos galūnės, pavyzdžiui, *ozuła* 'ąžuolo'; galūnėse, kurios gali būti kirčiuojamos, dažniau rašoma <o>, pavyzdžiui, *Letuwos*. „Išblėšęs“ [o] užfiksuotas būtojo kartinio laiko formoje *priguleiu* ~prigulėjo 'priklausė'.

Priesaika svarbi lietuvių kalbos ir rašybos istorijai, rodo lietuvių kalbos funkcionavimą valstybėje ir visuomenėje, fiksuoja rašomosios kalbos variantų raidą ir jų santykį su tarmėmis, iš dalies užpildo chronologines spausdintosios raštijos spragas.

**EUROPOS KULTŪRINĖS TRADICIJOS TAŠA PIRMOJE LIETUVIŠKOJE *WOLFENBÜTTELIO*
*POSTILĖJE (1573/1574)***

Jolanta Gelumbeckaitė

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas

Empirinės kalbotyros institutas

Lietuvių kalbos istorijoje postilės (pamokslų rinkiniai) yra tiek pirmieji rašytiniai šaltiniai, kurie neapsiriboja vien kanoninių tekstų vertimais (skirtingai nei katekizmas ar Biblija), tiek ir viena svarbiausių Ankstyvųjų naujųjų amžių religijos ir kultūros idėjų perdavimo lietuvių bendruomenei priemonių. Pranešime kalbama apie seniausią lietuvišką vad. *Wolfenbüttelio postilę*, per kurios pamokslus buvo plečiamas lietuvių klausytojo kultūrinis akiratis ir tuo pačiu formuojama tautinė savimonė.

**KOMPLEMENTINIŲ JUNGtukŲ *JOG* IR *KAD* FUNKCIJOS
SENOJOJE IR DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE**

Erika Jasionytė-Mikučionienė

Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto Lietuvių kalbos katedra

Pranešime tiriamos jungtukų *jog* ir *kad* funkcijos bei vartojimo polinkiai dabartinėje lietuvių kalboje ir kai kuriuose senuosiuose lietuvių kalbos raštuose, aptariami sintaksiniai kontekstai, kuriuose randami analizuojami jungtukai, taip pat komplementinių predikatų, prisijungiančių sakinius su *jog* ir *kad*, semantiniai tipai, sąsaja su nuosakos kategorija, pateikiami statistiniai *jog* ir *kad* funkcijų duomenys.

Jungtukų *jog* ir *kad* semantinės funkcijos bendrai aptartos *Lietuvių kalbos gramatikoje* (LKG III 1976, 807), *Lietuvių kalbos gramatikos darbuose* (Holvoet, Judžentis, red., 2003), Judženčio (2009) ir Holvoeto (2015) straipsniuose, tačiau išsamesnės kalbamų jungtukų analizės, paremtos statistiniais duomenimis, kol kas nėra. Be to, aptariant jungtuką *jog* senojoje lietuvių kalboje, daugiausia gilintasi į jo vartoseną priežasties arba tikslo sakiniuose, tačiau visapusiškai funkciniu požiūriu *jog* nėra tirtas.

Atliekant tyrimą, taikyta tekstynų lingvistikos metodologija. Empirinės medžiagos tekstyną sudaro pavyzdžiai, rinkti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>), grožinės literatūros patekstynio, senųjų lietuvių kalbos raštų: Mikalojaus Daukšos „Postilės“ (1599) ir Jono Bretkūno „Postilės“ (1591). Kad atsitiktinė tekstyno pavyzdžių atranka būtų kuo objektyvesnė, pasinaudota specialiąja programa, prieinama internete *randomizer.org*.

Kaip nurodoma *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrasas, red., 2006, 244), jungtukai *jog* ir *kad* yra asemantiški, t. y. abu jie nurodo sintaksinį ir komplementinių (papildinio), ir adverbialinių (priežasties, nuolaidos, sąlygos, tikslo) sakinių prijungimą. Siekiant apibrėžti funkcinę skirtį tarp *jog* ir *kad*, teigiama, kad aiškinamieji sakiniai su jungtuku *kad* yra sinonimiški atitinkamiems sakiniams su jungtuku *jog*, – pastarasis negali atstoti *kad* tik tada, kai šalutiniame dėmenyje pagrindinis veiksmažodis yra tariamosios nuosakos, t. y. šalutiniuose tikslo sakiniuose (LKG III 1976, 808). Analizuota tekstyno medžiaga paremia akademinės gramatikos teiginį dėl negalimos *jog* kombinacijos su tikslo sakiniiais (bet plg. Judžentis 2009). Pranešime atskirai analizuojami atvejai, kai jungtukais *jog* ir *kad* prie to paties komplementinio predikato jungiami daugiau nei vienas šalutinis sakiny.

Analizuota dabartinės kalbos medžiaga rodo jungtuko *kad* multifunktionalumą: *kad* gali funkcionuoti ne tik kaip jungtukas, bet ir kaip dalelytė, pasitaikanti pašnekovo atsakymuose į užduotą klausimą, galinti perteikti tam tikrą neigiamą nusistatymą, abejojimą, atsisakymą ar padedanti išreikšti kalbėtojo pasiteisinimą ar atsiprašymą. Pranešime analizuojami kontekstai, kuriuose *kad* gali būti interpretuojamas dvejopai – ir kaip jungtukas, ir kaip dalelytė.

Tiriant ankstesnius lietuvių kalbos raidos etapus, galima pastebėti funkcinį jungtukų pasiskirstymą: *kad* vartojamas su desideratyviniais (valios) predikatais, o *jog* – su propoziciniais (mentaliniais, kalbėjimo ir pan.) predikatais (plg. Holvoet 2015, 251). Šitoks funkcinis pasiskirstymas atspindi opoziciją tarp realumo (*realis*) ir nerealumo (*irrealis*). Skirtingai nei dabartinėje kalboje, tirtuose senuosiuose raštuose jungtukas *jog* gana plačiai vartojamas adverbialiniams (pirmiausia, priežasties) sakiniams jungti.

Literatūra

Ambrasas, Vytautas, red. 2006. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: MELI.

Holvoet, Axel. 2015. *Semantic functions of complementizers in Baltic*, In: Boye Kasper, Petar Kehayov, eds. *Complementizer Semantics in European Languages*. P. 225-263. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Judžentis, Artūras, Axel Holvoet, red. 2003. *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: LKI.

Judžentis, Artūras. 2009. Dėl šalutinių priežasties sakinių su jungtuku *jog*. *Kalbos kultūra* (82). P. 77-90. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Lietuvių kalbos gramatika (LKG III). 1976. Vilnius: „Mokslas“.

ERDVĖS RAIŠKOS SKIRTUMAI AUKŠTAIČIŲ IR ŽEMAIČIŲ TARMĖSE

Gintarė Judžentytė-Šinkūnienė

Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto Lietuvių kalbos katedra

Pranešime kalbama apie vietos deiksės raišką rodomaisiais įvardžiais lietuvių kalbos tarmėse.

Lietuvių kalbos tarmių demonstratyvų sistemas ir jų kaitą savo straipsnyje nuosekliai yra aptaręs Albertas Rosinas (Rosinas 1982, 141). Pasak jo, dabartinėse lietuvių kalbos tarmės vyrauja dvinarės deiktinės sistemos: kai kuriose aukštaičių patarmėse: *itas, ito(j)* ‘artimasis’ / *tas, to(j)* ‘tolimasis’; kai kuriose žemaičių patarmėse: *tas, ta* ‘artimasis’ / *anas, ana* ‘tolimasis’. Daugumoje žemaičių patarmių dvinarės deiktinių įvardžių sistemos dažniausiai jau yra

persiformavusios į vienanarės (Rosinas 1982, 141): *šitai tas, tas šitai* ‘artimasis’ / *antai tas, tas antai* ‘tolimasis’.

Kalbamojo pranešimo tikslas – pristatyti naujausius tarmių duomenis ir aptarti dabartinę lietuvių kalbos tarmių erdvės raišką rodomaisiais įvardžiais. Tyrimui pasirinktos kelios patarmės: pirmiausiai pateikiama uteniškių medžiaga, vėliau diskutuojama vadinamoji dvinarė Viduklės šnektos deiktinė sistema ir iškeliamas skuodiškių patarmės vienanarės sistemos klausimas.

Norint tirti rodomųjų įvardžių reikšmes, būtina turėti tiesioginės referencijos (egzoforinės referencijos) pavyzdžių, t. y. pavyzdžių, kuriuose kalbėtojai tiesiogiai referuoja į aplink esančius objektus ar asmenis (Piwek et al. 2008, 12). Kadangi demonstratyvų reikšmės tiesiogiai susijusios su kontekstu, jų vartoseną būtina tirti spontaniškoje kalboje (Enfield 2003, 83). Atsižvelgiant į šiuos kriterijus ir siekiant surinkti spontaniškos kalbėsenos pavyzdžių, buvo įrašyta vaizdinė tyrimo medžiaga. Apklausiant patarmių atstovus buvo taikomas pusiau struktūruoto interviu metodas (Richards 2009, 186).

Surinkta medžiaga buvo sutranskribuota ir įvertinta atsižvelgiant į kelias teorijas (Yule 1996: 13; Enfield 2003; Huang 2014, 195). Išanalizavus egzoforinę rodomųjų įvardžių vartoseną, pastebėta, kad didžiausi sisteminiai rodomųjų įvardžių kitimai vyksta žemaičių tarmėje:

1. Uteniškių patarmės duomenys patvirtina dvinarės rodomųjų įvardžių sistemos egzistavimą (*šis* ‘artimasis’ vs. *tas* ‘tolimasis’).

2. Viduklės patarmėje savita dvinarė sistema iš dalies dar egzistuoja (*tas, ta* ‘artimasis’ / *anas, ana* ‘tolimasis’), tačiau surinkti duomenys rodo bendrinės lietuvių kalbos poveikį ir ankstesnės rodomųjų įvardžių sistemos kitimą.

3. Tirtieji skuodiškių patarmės duomenys iš dalies leidžia implikuoti erdvės raiškos rodomaisiais įvardžiais sistemos nykimą.

Literatūra

- Diessel, Holger. 2013. Is there a deictic frame of reference? In Peter Auer, Martin Hilpert, Anja Stuckenbrock, and Benedikt Szmrecsanyi (eds.), *Space in Language and Linguistics: Geographical, interactional, and cognitive perspectives*, Berlin: Walter de Gruyter. 687-692.
- Enfield, Nick J. 2003. Demonstratives in Space and Interaction: Data from Lao Speakers and Implications for Semantic Analysis. *Language* 79(1). 82-117.
- Huang, Yan. 2014. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

- Judžentytė, Gintarė. 2017. Spatial Deixis in Lithuanian: Demonstrative Pronouns, *Valoda: nozīme un forma* 8 (accepted).
- Piwiek, P. et al., 2008. 'Proximal' and 'distal' in language and cognition: evidence from deictic demonstratives in Dutch. *Pragmatics* 40 (4). 694-718.
- Richards, Keith. 2009. Interviews. In Juanita Heigham and Robert A. Crocker (eds.) *Qualitative Research in Applied Linguistics: A Practical Introduction*. Hampshire: Palgrave. 182-200.
- Rosinas, Albertas. 1996. *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Rosinas Albertas. 1988. *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Rosinas Albertas. 1982. Deiktinės sistemos baltų kalbų tarmėse. *Baltistica* 18(2). Vilnius: Mokslas.
- Yule, George. 1996. *Pragmatics*. New York: Oxford University Press.

TARMĖ = VERTYBĖ? ŽVILGSNIS IŠ VIDAUS

Daiva Kardelytė-Grinevičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Diskutuojant apie lietuvių tautos vertybes visada minima lietuvių kalba ir jos tarmės. Tačiau tarmių kaip tautinės vertybės samprata dažniausiai kyla iš mokslo, kultūros, politikos žmonių postuluojamų teiginių, jų suformuotų stereotipų. Lietuvių kalbos tarmių tyrimuose pradėjus taikyti naujos tarmių tyrimo krypties – perceptyviosios dialektologijos – metodus, imta analizuoti, kaip tarmę suvokia eiliniai žmonės, arba naivieji kalbos bendruomenės nariai. Šio pranešimo tikslas taip pat yra, remiantis perceptyviosios dialektologijos metodais, paremtais ir kognityvinės semantikos principais, nustatyti eilinių tarmės vartotojų diktuojamas tarmės vertinimo nuostatas, į tarmes pažvelgus „iš vidaus“, t. y. identifikuojant empirinėje medžiagoje (skirtingas patarmes atstovaujančių informantų garso įrašuose, transkribuotuose tekstuose ir anketose) koduojamą tarmių vertybinę skalę. Analizuoti duomenys atskleidžia nevienalytį naiviųjų kalbos bendruomenės narių požiūrį į tarmę, leidžiantį išskirti teigiamas ir neigiamas vertybines nuostatas. Išskirtini ir pagrindiniai jas nulemti galėję veiksniai – istoriniai ir sociokultūriniai kontekstai.

KIRČIUOTŲ TEKSTŲ CHRESTOMATIJOS (LIETUVIŲ POEZIJA IR PROZA) SANDARA IR PASKIRTIS

Vidas Kavaliauskas

Lietuvos edukologijos universitetas, Vilnius

Sakartvelo technikos universiteto Lietuvių kalbos ir kultūros centras

Irakli Dudaury

Vilniaus universitetas

Sakartvelo technikos universiteto Lietuvių kalbos ir kultūros centras

Bendrinės lietuvių kalbos fonetinė ir akcentinė sandara gerokai skiriasi nuo kitų kalbų analogiškų sistemų. Lietuvių kalbos besimokančiam užsieniečiui sunkiau sekasi taisyklingai kirčiuoti. Mokomoji medžiaga nėra sukirčiuota (nauji žodžiai, tekstai) ir naujausiuose lietuvių kalbos vadovėliuose, mokomosiose priemonėse (*Nė dienos be lietuvių kalbos; Po truputį; Žodis žodį veja; Kad nepritrūktų žodžių; Kaip sekasi; Laiškai iš Lietuvos. Literatūrinių tekstų knyga; Kalba mane augina; Takas* ir kt.). Nereti atvejai, kai lietuviškus žodžius išmokstama tarti su netaisyklinga kirčio vieta. Knygų, kuriose tekstai yra sukirčiuoti, Lietuvoje išleista nedaug (*Kirčiuota lietuvių literatūros chrestomatija*, sudarė V. Kamantauskas, 1929; Karaliūnaitė J. *Lietuvių kalbos vadovėlis*, 1990; Piročkinas A. *Mokomės lietuvių kalbos*, 1995; Laigonaitė A. *Lietuvių kalbos akcentologija*, 2002; Pakerys A., Pupkis A. *Lietuvių kalbos bendrinė tartis*, 2004 ir kt.). Kai kuriose mokomosiose priemonėse, skirtose užsieniečiams mokytis lietuvių kalbos, yra atskirų sukirčiuotų dalių: gramatikos lentelių, naujų žodžių, atskirų žodžių formų (Laczhazi A. *Susitikimai su Lietuva*, 2014; Žukienė R. *Lietuvių kalba užsieniečiams: teorija ir praktika*, 2012; Stumbrienė V., Vilkienė L., Prosniakova H. *365 lietuvių kalbos veiksmažodžiai*, 2015; Kruopienė I. *Ištark. Taisyklingos tarties mokomoji knyga*, 2004). Todėl ši kirčiuotų tekstų chrestomatija pirmiausia skiriama tiems, kurie nori lavintis taisyklingo žodžių ir jų formų kirčiavimo įgūdžius. Pagal šiuolaikinės didaktikos principus dabartinis lietuvių kalbos, kaip negimtosios kalbos, mokymasis neatsiejamas nuo šalities komponentų – kalbos mokomasi kartu susipažįstant su šalies istorija, kultūra, papročiais, tradicijomis. Ši chrestomatija besimokančiajam padės susipažinti su lietuvių literatūra. Chrestomatiją sudaro dvi dalys – lietuvių poezijos ir prozos tekstai. Iš viso chrestomatijoje pateikiama penkiasdešimt autorių įvairiais laikotarpiais parašytų įvairios tematikos ir skirtingų žanrų tekstų (31 poeto ir 19 prozininkų, taip pat pridėtas vienas tekstas iš Lietuvos metraščių). Dėl dabartinių kirčiavimo normų ir esamos eilėdaros dėsnų nesutapimo į šią knygą atsisakyta įtraukti kai kuriuos žinomus ir svarbius lietuvių poezijos tekstus (pvz., Maironio „Lietuva brangi“, „Kur bėga Šešupė“; V. Kudirkos „Tautiška giesmė“ ir kt.). Visi tekstai sukirčiuoti remiantis „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“

(septintas leidimas, 2012 m.) teikiamomis kirčiavimo normomis, taip pat atsižvelgta ir į naująsias Valstybinės lietuvių kalbos komisijos teiktas rekomendacijas, kuriose pakoreguotos atskirų kalbos dalių žodžių ar jų formų kirčiavimo normos. Žodžiai, turintys kirčiavimo variantų, kirčiuojami pasirenkant pirmąjį, pagrindinį, variantą, išskyrus tuos atvejus, kai individualiosios eilėdaros dėsniai reikalauja antrojo kirčiavimo varianto. Ši mokomoji metodinė priemonė 2014 metais parengta Lietuvos edukologijos universitete pagal ES SF finansuojamą projektą „Lituanistikos (baltistikos) centrų akademinio mobilumo skatinimas ir tarptautiškumo plėtra“ (Nr. VP1-2.2-ŠMM-08-V-02-007). Ji pirmiausia skirta užsienyje esančių lituanistikos ir baltistikos centrų studentams, besimokantiems lietuvių kalbos ir kultūros. Tikimasi, kad ji padės ne tik susipažinti su lietuvių literatūra, bet ir paskatins lavinti(s) bendrinės lietuvių kalbos tartį ir kirčiavimą.

LIETUVOS PRISTATYMAS REKLAMINIUOSE

XVII A. VIDURIO LEIDINIUOSE ANGLIJOJE

Kavaliūnaitė Gina

Vilniaus universiteto Baltijos kalbų ir kultūrų instituto Baltistikos katedra

Išradus spaudą, reklaminius tekstus pradėta kurti kaip savarankiškus objektus, jie spausdinti afišose ir plakatuose. XVII a. viduryje, kai spausdinta reklama turėjo jau maždaug 100 metų tradiciją, Anglijoje buvo leidžiami savaitraščiai, vadinti „merkurijais“. Tuo metu Londone ir Oksforde išėjo trys reklaminių pobūdžio leidiniai, tiesiogiai susiję su Lietuva – Gilberto Eleazaro *Newes from Poland. Wherein is declared the cruell practice of the Popish Clergie against the Protestants, and in particular against the Ministers of the City of Vilna, in the great Dukedome of Lithuania*, [...], London, 1641; Samuelio Boguslavo Chylinskio *An Account of the translation of the Bible into the Lithvanian Tongve* [...], Oxford, 1659 ir *Ratio Institutae Translationis Bibliorum in Linguam Lithvanicam* [...], Oxford, ~1660/1 bei Jano Krainskio *A Relation of the Distressed State of the Church of Christ, Professing the Protestant Religion in the Great Dukedom of Lithuania* [...], London, 1661. Pranešime bus analizuojama, kaip juose pristatoma Lietuva ir svarstoma, kodėl skirtingi autoriai tuo pačiu metu kūrė visiškai skirtingus Lietuvos įvaizdžius ir kokią jie formavo tapatybę.

KALBŲ IR KULTŪRŲ SANTYKIAI „NIDOS MOKYKLOS KRONIKOJE“

Dalia Kiseliūnaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

„Nidos mokyklos kronika“ yra vokiečių ir lietuvių kalbomis publikuotas rankraštis su moksliniais komentarais ir įvadu. Pats rankraštis, įsigytas kolekcininko G. Nausėdos, yra viena iš nedaugelio išlikusių XIX–XX a. Vokietijos mokyklų kronikų, kurias turėjo rašyti mokyklų mokytojai. Tai savotiški tarnybiniai dienoraščiai ne tik apie mokyklos gyvenimą, bet ir apie kaimo ar parapijos svarbiausius įvykius. Nors kronikai būdingas dalykinis stilius, statistika, tačiau joje neišvengiamai ryškėja ir kiekvieno įrašus dariusio mokytojo savita dokumentavimo koncepcija, stilius, asmeninis požiūris. Todėl matome, kaip tiek globalūs, tiek vietinės reikšmės įvykiai palietė daugiakalbio ir daugiakultūrio žvejų kaimo gyvenimą ir kaip juos vertino tokie įtakingi asmenys, kaip mokyklos mokytojai ir bendruomenės elitas. Ne visų Nidos mokyklos kronikos įrašų autoriai yra nustatyti, tačiau didžiausią ir informatyviausią dalį parašė mokyklos direktorius Henris Fuchsas (Henry Fuchs). Jo tekstas apima mokyklos istoriją nuo XVIII a. iki II p. karo.

Kuršių nerija nuo savo apgyvendinimo pradžios iki XX a. 6-ojo dešimtmečio buvo ilgalaikių kalbinių ir kultūrinių kontaktų teritorija. Didžiausią vaidmenį bendruomenės gyvenime atliko pragyvenimo šaltinis žvejyba. Žvejų šeimas siejo ir svarbus etninis požymis – kuršininkų kalba. Šios kalbos šaknys yra Kurše, tačiau kaip žvejų sociolektas ji susiformavo pačioje nerijoje, į kurią XV–XVII a. atsikėlė žvejų šeimos. Naujasis baltų dialektas funkcionavo kaip šeimų ir darbo kalba, neturėdama rašto ir nuolat veikiama kontaktinių kalbų – lietuvių ir vokiečių. „Nidos mokyklos kronika“ yra puikus šaltinis, liudijantis šių kalbų vartojimo ir kalbos politikos raidą Kuršių nerijoje.

Pagal kalbų sąveiką ir kalbos politiką Kuršių nerijoje galima išskirti tris periodus:

1. 1894–1923 oficialioji ir mokyklos dėstomoji kalba yra vokiečių, lietuvių kalba vartojama bažnyčioje ir surinkimuose, kuršininkų kalba – namuose ir žvejyboje.

2. 1923–1939 laikotarpiu kuršininkų kalba stumiamą iš viešojo gyvenimo, jai suteikiamas etnografijos muziejaus eksponato statusas, lietuvių kalba vartojama priverstinai, autonomijos sąlygomis vokiečių kalbos pozicijos, nepaisant valstybinės lituanizacijos, stiprėja.

3. II p. karo metai: įrašų apie kuršininkų ir lietuvių kalbos vartojimą beveik nebėra, vokiečių kalbos pozicijos triumfuoja, gyventojai laikomi visiškai integruotais.

KELETAS PASTABŲ APIE LATGALIEČIŲ KALBOS GENITYVĄ

Lidija Leikuma

Latvijos universitetas

Istoriškai yra susiklosčiusios dvi latvių raštų kalbos tradicijos. Vyraujančią – latvių bendrinę kalbą – mokame ir vartojame visi, kitą – latgaliečių raštų kalbą – pažįstame mažai. Vis dėlto šios kalbos (oficialiai – regioninės latvių kalbos atmainos), padėjusios Latgalos latviams išlaikyti savąją etninę bei kultūrinę tapatybę, rašytinė tradicija prasidėjo išėjus „Evangelia toto anno...“ (1753), o sakytinė – gyva nuo neatmenamų laikų. Joje išlikę daugybė kalbos ypatybių, nebebūdingų kitų latvių kalbai, todėl ji vis dažniau kausto kalbininkų dėmesį. Mūsų laikais latgaliečių rašto kalba saugoma Valstybinės kalbos įstatymo (2000), yra sustiprėjęs visuomenės poreikis ją išlaikyti bei rūpintis jos plėtra.

Besirūpinant kalbos puoselėjimu, kuris buvo ir yra toks svarbus daugeliui kalbininkų, ir iškilajam lietuvių kalbininkui Pranui Skardžiui, pravartu aktualizuoti kai kuriuos dėl latvių bendrinės kalbos poveikio tebenykstančius latgaliečių kalbos (raštų kalbos bei tarmių) reiškinius. Pranešime apžvelgiami tiek archaizmai, tiek inovacijos, taip pat atkreipiamas dėmesys į autorių darbuose randamus nenuoseklumus. Pavyzdžiams iliustruoti naudojamasi naujausia grožine latgaliečių literatūra (A. Rancānės, I. Spergos, S. Ūdrės, J. Riučāno, O. Slišāno kūriniais), jie lyginami su S. Ulanowskos „Łotysze Inflant Polskich“ (2011) užfiksuotais turtingos ir tarmių ypatybėmis prisodrintos kalbos pavyzdžiais.

Atkreipiamas dėmesys į latgaliečių kalbos genityvus, kurie, nepaisant latvių bendrinės kalbos įtakos, tebevartojami dažnai. Jaunieji autoriai jų mokosi iš naujo. Vartosena panaši kaip lietuvių kalboje.

Prielinksniai *aiz*, *nu*, *bez* ir kt. yra kilmininkiniai ne tik vienaskaitos, bet ir daugiskaitos formose: *aiz durovu* ‘už durų’, *ap sātu* ‘apie namus’, *bez zūbu* ‘be dantų’, *deļ gūvu* ‘dėl karvių’, *nu rotu* ‘nuo ratų, vežimo’, *pi kūku* ‘prie medžių’, *zam kuoju* ‘po kojų, po kojomis’.

Vis dar gyvas neiginio genityvas: *Nadzer solta iudiņa!* 'Negerk šalto vandens!', *Nasazīd jaunuos sukneitis!* 'Neištepliok naujos suknelės!'

Tebevarojamas ir dalies genityvas: *Dakūd maizis* 'Užkask duonos', *Dūdit sīra* 'Duokit sūrio', *Iudiņa piertei jau Pīters pīnese* 'Vandens pirčiai jau Pēteris prinešė'.

Genityvas išlaikomas ir su supynu (siekiniu) po judėjimo (krypties) veiksmožodžių, be to, išlieka ir tada, kai supyno formas su *-tu* ar *-tūs* (= latvių b. k. *-tuos*) jau pakeitusi bendratis: *Guoja sīna pļautu / pļaut.*

Genityvo vartoseną lemia ir atskiri veiksmožodžiai (*dabuot, praseit, žāluot* ir kt.): *gaidom leita* 'laukiame lietaus', *sauc dāla* 'šaukia sūnų'. Vis dėlto autoriai turėtų rūpintis, kad su tam tikrais veiksmožodžiais genityvo formos būtų įterpiamos natūraliai, atlieptų vartoseną tarmėse, mat prozoje pasitaiko ir hipernormalizmų.

Gyvesnė su veiksmožodžiais susijusi genityvo vartoseną laikytina būdingąja latgaliečių kalbos sintaksės ypatybe, ji turėtų būti skatinama ir išlaikoma ir ateityje.

GRYBŲ PAVADINIMAI – TRADICIJŲ LIUDYTOJAI IR VERTYBINIŲ NUOSTATŲ REIŠKĖJAI

Jūratė Lubienė

Klaipėdos universitetas

Pranešime siekiama iliustruoti teiginį, kad kalba, ypač jos motyvuotoji leksika, yra tautos tradicijų, papročių ir įpročių liudytoja, tam tikro tautai būdingo pasaulėvaizdžio ir pasaulėjautos reiškėja bei, tikėtina, formuotoja.

Kompleksinė grybų teminės grupės leksemų analizė leido įsitikinti, kad etnolingvistinis grybijos pasaulėvaizdis perteikiamas tiek semasiologiniu, tiek onomasiologiniu lygmenimis. Mikonimų onomasiologinę sistemą sudaro penki motyvacijos modelių tipai: deskriptyvusis, komparatyvusis, lokatyvusis, temporatyvusis ir funkcinis. Grybų pavadinimų onomasiologinėje sistemoje funkcionuoja tie patys etnokultūriniai kodai, kaip ir kitų teminių grupių onomasiologinėse sistemose, taip pat palyginimų, frazeologijos, folkloro sistemose.

Sprendžiant iš lingvistinių duomenų, grybų pasaulį lietuviai suvokia kaip vienovę ir kaip įvairovę. Grybas turi augalams ir gyvūnams būdingų ypatybių; vienos tų ypatybių įvardijamos labai tiksliai, kitos – labai vaizdingai.

Tipiškiausių leksinių motyvatorių semantika rodo, kad estetiškas (spalva, forma) ir pragmatinis (nauda, vieta, laikas) požiūris į grybus sudaro pusiausvyrą.

Etnolingvistiniame pasaulėvaizdyje inkorporuotos ne tik grybo, bet ir jį supančios aplinkos, grybų vartotojo charakteristikos.

Remiantis kalbos duomenimis galima teigti, kad lietuviai neabejotinai priklauso *mikofilų* tautoms, kurios ypač gerai pažįsta grybus ir juos vartoja įvairioms reikmėms. Tą liudija ir papročių duomenys: XXI a. Lietuvoje iš grybų ruošiami ne tik kasdieniai valgiai, bet ir tradiciniai Kūčių patiekalai; grybų pavidalo saldūs kepiniai yra vestuvių ir krikštynų vaišių atributai; plačiai paplitusi buities puošyba, ypač baravyko, musmirės išvaizdos artefaktais. Grybai tebėra vartojami liaudies medicinoje. XXI a. mikonimai funkcionuoja įvairiuose diskursuose ir leidžia perteikti istorinę arba vertinamąją informaciją apie grybijos pasaulį, žmonių buities detales, etines ir / ar estetiškas nuostatas.

PRANAS SKARDŽIUS IR LIETUVIŲ TARMĖTYRA

Danguolė Mikulėnienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Lietuvių kalbotyros istorijoje Pranas Skardžius pirmiausia išliko kaip bendrinės lietuvių kalbos kūrėjas ir puoselėtojas. Jo indėlis į lietuvių tarmėtyrą iki šiol palyginti mažai tirtas: plačiau teapartas tik vienas aspektas – šio kalbininko nuostatos dėl tarmių ir bendrinės kalbos santykio.

Išsamiau ne itin nagrinėtas Skardžiaus požiūris į lietuvių tarmes, kaip bendrinės lietuvių kalbos šaltinį. Dažniau tenkinamasi bendraisiais teiginiais. Pavyzdžiui, „gilesnis lietuvių kalbos mokslas yra visai neįmanomas be pagrindaus mūsų tarmių pažinimo“, lietuvių tarmės svarbios kaip „tiek pačiam mūsų kalbos garsų mokslui, tiek jos žodžių darybai bei morfologijai, tiek didžia dalimi ir jos istorijai; pagaliau tai yra labai svarbi priemonė ir bendrinei kalbai nuolat turtinti, gyvinti“ (Skardžius 1968: 215; 1998: 823–824).

Pasak Skardžiaus, nors bendrinė kalba buvusi pasirinkta vienos (panemuniečių) tarmės pagrindu (tai lėmė Mažosios Lietuvos raštų tradicija, *Aušros* redaktoriai ir kt.), tai dar nereiškia, „kad ji turi visiškai sutapti su tarme“. Taigi bendrinės kalbos reikmėms Skardžius tarminę medžiagą siūlė atrinkti pagal tam tikrus kriterijus: iš pamatinės tarmės siūlė perimti tik „tarmės fonetikos ir gal dar žodžių kaitybos ypatybes, o žodžių daryboje, sintaksėje ir žodyne palikti tarmėms „laisvesnį kelią in bendrinę kalbą“ (Skardžius 1935: 6; 1997: 191).

Šių dienų kalbotyros istorijai svarbi dar viena, iki šiol visai neįvertinta Skardžiaus raštų palikimo dalis – tai kritinis lietuvių tarmėtyros ir jos raidos vertinimas. Moderniosios lietuvių tarmėtyros pradininku jis pelnytai laikė Jurgį Gerulį (žr. Gerullis, Georg. *Litauische Dialektstudien*. Leipzig, 1930).

Pasak Skardžiaus, ši Gerulio monografija – išskirtinis lietuvių tarmėtyros leidinys, nes: 1) tarmių tyrimams pasinaudota eksperimentinės fonetikos priemonėmis; 2) pirmąkart lietuvių kalbai pritaikyti 1925 m. Kopenhagos fonetikų konferencijos priimti fonetiniai rašmenys, 3) vykusiai aprašyti lietuvių kalbos priegaidės bei garsynas ir 4) tinkamais tektais pavaizduota vienuolika žymesnių tarmių), plačiau žr. (Skardžius 1970: 270; 1998: 832).

Pastebėtina, kad šia Gerulio monografijos metodologinėmis ir ideologinėmis nuostatomis Skardžius nuosekliai rėmėsi ir dirbdamas Vytauto Didžiojo universitete, kai ketvirtajame XX a. dešimtmetyje čia dėstė lietuvių dialektologiją. Tai liudija išlikę studentų užrašai (Bylaitė 1929).

Šaltiniai

Bylaitė (Bernadišienė), Petronėlė. *Lietuvių k. Dialektologija* [Doc. Skardžius. 1929 m. spalio 1 d.]. Rankraštis saugomas Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

Skardžius, Pranas. Lietuvių kalbos dialektologija // *Aidai* 5, 1968, 215–218, 240; *RR* 4 (1998), 823–831.

Skardžius, Pranas. Bendrinė kalba ir jos rūšys // *Gimtoji kalba* 1–2, 1935, 3–7; *RR* 2 (1997), 187–192.

Skardžius, Pranas. Prof. J. Gerulis ir jo likimas // *Aidai* 6, 1970, 270; *RR* 4 (1998), 832–834.

AR LENKIJOS LIETUVIAMS LIETUVIŲ KALBOS ABĖCELE PARAŠYTAS VARDAS IR PAVARDĖ – TAUTIŠKO TAPATUMO RODIKLIS?

Jowita Niewulis-Grablunas

Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Baltologijos skyrius

Lenkijoje gyvenantiems lietuviams vienas pagrindinių tautiško tapatumo rodiklių yra lietuvių kalba, ypač tarmė (t.y. Punsko, Seinų šnektos), taip pat istorija ir kultūra (Mikulėnienė et. al.: 2016, 55; 310–318). Kitas, gana svarbus, rodiklis tai - lietuviškas vardas (ne pavardė!), kurių tarp Lenkijos lietuvių yra tikrai daug (ypač paskutiniaisiais laikais), pavyzdžiui: *Arūnas, Mindaugas, Mantas, Kęstutis, Daiva, Eglė, Laima, Jūratė* ir kiti (Birgelienė: 2011, 427). O kaip tie vardai yra užrašomi? Ar dokumentuose yra parašyta *Arunas* ar *Arūnas*? *Mendog* ar *Mindaugas*? *Daiwa* ar *Daiva*? *Jurata* ar *Jūratė*? Tai reiškia, ar tie lietuviški vardai yra užrašyti lietuvių ar lenkų kalbų rašmenimis?

Taigi, pranešime bus kalbama apie tai, ar lietuviams, kurie dabar gyvena Lenkijos Respublikoje, jų vardo ir pavardės parašymas valstybiniuose dokumentuose lietuvių kalbos abėcėle yra tautiško tapatumo rodiklis? Ar Lenkijos lietuviai pasinaudojo proga, kad nuo 2005 metų sausio 6 dienos pagal Tautinių ir etninių mažumų bei regioninės kalbos įstatymą (Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141.) Lenkijoje gyvenančios tautinės mažumos turi galimybę vardus ir pavardes rašyti savo kalbos abėcėlėmis? Kiek Lenkijos lietuvių pasinaudojo šia proga? Kokios buvo tokio

“lietuviško” pavardžių ir vardų užrašymo priežastys? Ką apie tokią galimybę galvoja dabartinis Lenkijos lietuvių jaunimas? Ką apie tai galvoja jaunimo tėvai ir seneliai?

PERKŪNO IR AITIVARO ETIMOLOGIJOS

Norbert Ostrowski

Krokvos universitetas

1) *Perkūnas* yra bandrabaltiškas naujadaras, be tikslų atitikmenų kitose ide. kalbose. Tai darybinis žodis, kuris susideda iš ide. **perk^wu-* ‘ąžuolas’ (plg. lot. *quercu-s* (< **perk^wu-s*) / got. *fairhwus* ‘Welt’ < *‘Lebensbaum’) ir posesyvinės priesagos (t. v. “Hofmanno priesagos”) *-Hn-*, kurią atrandame tarp kitko būdvardyje *jáunas* < **yāunos* ‘turintis jėgą’ < **h₂yéw-Hn-*; ide. **h₂óy-u-* / **h₂yéw-* ‘jėga’). *Perkūno* etimologinė reikšmė yra *‘turintis ąžuolą’ (Ostrowski 2012).

2) *Aitivaras* tai t. v. “Calando sistemos” pavyzdys ir susideda iš būdvardžio *aitrūs* ‘kartus; skaudus; kaitrus’ ir daiktavardžio *vāras* / *vara* ‘jėga’ (plg. la. *vara*). Kaitą *-ra-* : *-i-* (**ait-ra-s* : *aiti-varas*) galima palyginti su sgr. κυδ-**ρ**ό-ς ‘garsus’ → κυδι-άνειρα (μαχη), Κυδί-μαχος, Κυδι-γένης ir av. *tiy-ra-* ‘scharf’ : *tiži-sruua* ‘mit spitzen Hörnern’, *tiži-aršti* ‘mit scharfem Speer’. Jo etimologinė reikšmė yra *‘turintis ugnies galią’. Dėl skirtumo **aitras* : *aitrus* plg. slie. *aštras* : dab. *aštrus*. Būdvardis *aitrus* atitinka ide. **h₂e^hd^h-* ‘entzünden’ > lie. *iesmė* ‘malkų kiekis, dedamas per kartą į krosnį’ < **aid-s-m-ē* (Būga RR³, 339) (Ostrowski 2006, 122).

Literatūra

- RR = Kazimieras Būga. Rinkiniai raštai, t. 1 (1958), t. 2 (1959), t. 3 (1961), t. 4: Rodyklės (1962). Sudarė Zigmantas Zinkevičius, Redagavo Vytautas Mažiulis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Ostrowski, Norbert. 2006. Studia z historii czasownika litewskiego. Iteratiwa. Denominatiwa. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (Seria Językoznawstwo nr 25).
- Ostrowski, Norbert. 2012. Lit. *perkūnas* ‘piorun, grzmot’ - próba weryfikacji etymologii. – Pruthenia 6, 271-276.
- Skardžius, Pranas. 1998. Dievas ir perkūnas, 771-797; Albertas Rosinas (red.) Pranas Skardžius: Rinkiniai raštai, t. 4. Vilnius. [Aidai 6, 253-257 i 7, 311-318 (1963)].

LIETUVIO IR LIETUVIŲ KALBOS ĮVAIZDIS AUGUSTO SCHLEICHERIO LAIŠKUOSE
FRANCUI MIKLOŠIČIUI

Lina Pestal

Vienos universitetas

Austrijos nacionalinėje bibliotekoje Vienoje saugomas kalbotyrininko slavisto Franco Miklošičiaus palikimas - 2600 laiškų. 24 laiškai yra nuo mokslininko Augusto Schleicherio. Visi jie parašyti laikotarpiu nuo 1850 iki 1868, t. y. iš to laikotarpio, kai Schleicheris dirbo ir gyveno Prahėje, Jenoje ir 5 mėnesius 1852 metais praleido Rytų Prūsijoje (savo laiškuose jis nurodo keliaujantis į Lietuvą). O Lietuva arba lietuvių kalba minima laiškuose nuo 1851 rugsėjo iki 1858 gegužės.

Pirmą kartą apie savo kelionę į Lietuvą Schleicheris užsimena 1851 m. rugsėjo 15 d. laiške iš Prahės. Jis nurodo, jog rimtai mąstantis, jei tik pavyks, pabuvoti Lietuvoje, kur norėtų kaip reikiant išmokti lietuvių kalbą, pririnkti posakių (pirma užuomina apie chrestomatijos sudarymą) ir kt. Šiame laiške jis taip pirmą kartą pamini, jog ketina išleisti lietuvių kalbos gramatiką.

Schleicherio sumanymas išleisti lietuvių kalbos gramatiką ir chrestomatiją buvo įgyvendintas tik dėka Vienos Mokslo Akademijos finansavimo. Lietuva ir lietuvių kalba taip pat minima ir susirašinėjimuose tarp Schleicherio bei jo užtarėjų, ir Vienos mokslų akademijos.

Daugiausia informacijos, to meto lietuviško kaimo gyvenimo apibūdinimų, randame 1852 m. birželio 11 d. laiške. Schleicheris rašo iš Rytų Prūsijos, iš Kakšių prie Būdviečių, Ragainės apskrities, kur jis lankosi ir kurį laiką gyvena pas lietuvius, su jais bendrauja, apibūdina jų buitį, kalbą.

Schleicheris Rytų Prūsijoje praleido penkis mėnesius, jis aplankė Ragainę, Tilžę, Priekulę, Smalininkus, Pilkalnį, Kaukėnus, Būdviečius, Kraupišką. Laiškuose jis skundžiasi, jog jam tenka patirti nemažą vargų tokiame atsilikusiam krašte, koks 19 a. viduryje buvo Rytų Prūsija, o ypač tos vietovės, kur gyveno lietuviai, o ir lietuvių kalba geriausiai buvo išlikusi tarp pačių neturtingiausių ir tamsiausių sluoksnių. Schleicheris laiškuose dažnai pabrėžia lietuvių kalbos išnykimo grėsmę, o tai turbūt ir buvo pagrindinė priežastis dėl ko Vienos mokslų akademija suteikė jam 5 mėnesių atostogas ir finansavimą ir jis galėjo atlikti tokius indoeuropeistikai reikšmingus tyrinėjimus.

APIE KALBOTYROS UŽDAVINIUS IR KALBININKŲ TIPUS PRANO SKARDŽIAUS RAŠTUOSE

Agnieszka Emilia Rembiałkowska

Varšuvos universiteto Bendrosios,

Rytų Azijos lyginamosios kalbotyros ir baltistikos katedra

Pranešimo ašis – 1927 m. „Lietuvoje“ Prano Skardžiaus paskelbtas straipsnis *Kalbos mokslas ir kalbininkai*, ypač – šiame straipsnyje nubrėžti kalbininko *kalbos mokslo darbininko (lingvisto)* ir kalbininko *praktiko* „archetipai“, kuriuos, anot autoriaus, įkūniję Kazimieras Būga ir Jonas Jablonskis. Šis straipsnis bus palygintas su vėlesniu, jau 1955 m. „Drauge“ paskelbtu Prano Skardžiaus straipsniu *J. Jablonskis ir K. Būga*, kurio pabaigoje skaitome, kad *mes vienodai turime atiduoti jiems tinkamą pagarbą, nes jie abu lygiai, tik įvairiais atžvilgiais, yra darbavęsi ir savo gražiausias jėgas skyrę savo gimtajai kalbai puoselėti ir ugdyti*. Jeigu (pavyzdingas ir girtinas) kalbininkas gali gimtąją kalbą puoselėti ir ugdyti *įvairiais atžvilgiais*, tai, rodos, jis neprivalėtų „tautiškumo“ vartoti kaip argumento savo mokslinio darbo vertei įrodyti.

Siekdama atsakyti į klausimą, kaip „tautiškumą“ kalbotyros kontekste būtų galėjęs suvokti Pranas Skardžius, ieškau jo raštuose vietų, kur apsibrėžiamos ar komentuojamos tokios sąvokos, kaip *bendrinė kalba, bendrosios kalbos kūrėjai, kalbos lietuviškumas, kalbos taisyklingumas*.

Ne mažiau svarbu atsižvelgti į tai, kaip Pranas Skardžius (skirtingais laikotarpiais) reflektavo pats save kaip kalbininką, kaip rašė apie savo profesinį kelią, ką laikė savo svarbiausiais uždaviniais ir kodėl nenorėjo *atlikti tautinės patriotinės „išpažinties“* Lituanistikos Institute.

Šaltiniai

Pranas Skardžius: *Rinktiniai raštai*. Parengė Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. T. I (1996), II (1997), III (1998), IV (1998), V (1999). Ypač:

Kalbos mokslas ir kalbininkai (1927), RR IV: 18-23

Dėl prof. J. Jablonskio „neklaidingumo“ (1928), RR V: 578-579

J. Jablonskis (1931), RR IV: 323-331

Kazimieras Būga. Jo mirties dešimtmečio proga (1934), RR V: 642-644

Jonas Jablonskis (1950), RR V: 723-725

J. Jablonskis ir K. Būga (1955), RR IV: 660-665

K. Būgos niekinimas (1975), RR IV: 979-983

Bendrinė kalba ir jos sumetimai (1927), RR II: 34-85

Naujų bendrinės kalbos pagrindų beiėškant (1932), RR II: 91-110

Mūsų kalbos lietuviškumas ir svetimybės (1933), RR II: 113-116

Bendrinės kalbos tobulinimo reikalas (1934), RR II: 146-148

Vienovė ir įvairybė A. Smetonos kalboje (1934), RR II: 148-162

Laikraštinės kalbos dalykai (1951/1961), RR V: 836-838

Mano gyvata ir darbas (1974), RR II: 11-29

Svetur atsidūrus (1971), RR III: 18-24

Kam tai reikalinga? (1972), RR V:1024-1029

AUKŠTAITIŠKI ATSPINDŽIAI XIX A. RAŠTUOSE: ĮVARDŽIO SISTEMA

Regina Rinkauskienė

Lietuvos edukologijos universitetas

Lietuvių kalbotyros ir didaktikos katedra

Pranešime bus kalbama apie XIX amžiaus raštų, parašytų rytų aukštaičių patarme, įvardžio sistemą. Remiamasi keletu to meto raštijos atstovų religinių tekstų (Kazimiero Michnevičiaus-Mikėno „Šventas Izidorius artojas“, Antano Kitkevičiaus lietuviškomis giesmėmis knygoje „Hymny ojców świętych“, Andriaus Benedikto Klungio „Litanijos su maldomis“, Lauryno Bortkevičiaus „Giesmė apie keturiolika stacijų“, Mykolo Cerausko „Senas katekizmas“ ir „Kozonis Padėkavonės“, Mykolo Smolskio „Uwogos ape izganimu duszios“, Tado Lichodzejausko „Gailus atminimas“, Henriko Balevičiaus „Keliavedys“). Daugelis religinių tekstų versti iš lenkų kalbos. Vienintelis originalus darbas – Tado Lichodzejausko pamokslas „Gailus atminimas“.

Šio pranešimo tikslas – atskleisti, kaip ir kiek rytų aukštaičių patarmei būdinga įvardžių sistema atsispindi minėtų autorių tekstuose.

Be fonetinių atliepimų, kurie, be jokios abejonės, rodo rytų aukštaičių patarmės savitumą (*Tawi bałsas té garbina 23*¹⁸ AK; *turiunt unt ta prisakimu Diewa 7*¹² ABK; *nog sawi atmejkit 2*¹⁸ MC), minėtos tokios patarmei būdingos įvardžių ypatybės:

- 1) ilgesnės asmeninių įvardžių formos (*buwa Issey walditoju 10*⁸ TL; *Wisur iney unt musu łaukia 14*¹⁴ TL; *Tujej ne geras szokinietojas 37*¹⁷ KMM; *ir patsay pribusiu 6*¹² LB);
- 2) tarminės vienaskaitos ir daugiskaitos galininko formos (*unt tau skrėnda musu małdos 228*⁴ AK; *tajp dirbdamas łabjaus žmones unt sau pritraukdawa 58*²⁰ KMM; *ir mum nuludusios łosku tawa passiliti tieyktum HB*);

- 3) tarminės daugiskaitos naudininko formos (*tau Dievas paszaukia, ne kajp kittiem* 5₂₄ KMM; *tiegulgi ir jum tieyp stasis* 4₁₈ LB);
- 4) asmeninių įvardžių *jis, ji, jie, jos* tarminiai atitikmenys *ānas, anà, ānys, ānos* (*keyp anis Wieszpaties <...> nieatstat prisieke* 15₄ HB; *kayp anis priims, bayfi anu dekretu* 79₇ LB);
- 5) įvardis *katras*, kuris vartojamas pamaišiu su įvardžiu *kuris* (*unt katru szali sawa misli pagruina* 15₁ TL; *Dievas prigatawoja diel tu, kurie Ji tikrey mili* 16₁₄ TL; *Gaywink dufzias o duok duona kuri eyt ifz dāngaus kluona* 28₄ MC; *Tawa miłaszirdistes, katru man tiek kartu padariey* 44₂₀ MS).

LEKSIKOGRAFINĖ PASAULIO VAIZDO KALBOJE REKONSTRUKCIJA

Kristina Rutkovska

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto

Baltijos kalbų ir kultūrų institutas

Įvairių tipų žodynai yra laikomi vienu iš svarbiausių šaltinių pasaulio vaizdo kalboje tyrimuose. Lenkų kongityvinės etnolingvistikos mokyklos įkūrėjo Jerzio Bartmińsko nuomone, leksikografiniai duomenys yra ypač svarbūs kompleksinei žodžio analizei ir jo reikšmių sertifikacijai. Tiriama sąvoka „perleidžiama“ per visą jos semantinę tinklą. Šis tinklas apima paradigmą (hiperonimai / hiponimai; antonimai, sinonimai, darybiniai ir semantiniai vediniai) ir sintagminę reliaciją (kolokacijos, frazeologiniai junginiai, patarlės). Duomenys tokiai analizei renkami iš įvairių žodynų: bendrųjų, etimologinių, frazeologijos, sinonimų, antonimų.

Pirmuoju analizės etapu lyginamos įvairiuose žodynuose išskirtos reikšmės ir definicijų tipai. Žodynai dažniausiai atskleidžia „mokslinį“ pasaulio vaizdą, nes leksikografijos šaltiniuose žodžiai apibrėžiami formaliai, pateikiamos tik jų skiriamosios ypatybės. Kitame etape analizuojamos žodžio konotacinės reikšmės, kurios, anot lenkų etnolingvistų, ir sudaro pasaulio vaizdo kalboje pagrindą. Šia analize siekiama parodyti žmogaus požiūrį į daiktą, jo pasaulio vertinimą. Taigi atliekama „visuomeninis“ sąvokos sertifikacija. Riba tarp žodyninių ir konotacinių žodžio reikšmių yra lanksti (kognityvistai neigia jos griežtumą): dalis reikšmių gali sutapti su pateiktomis žodynuose, o kitos jas reikšmingai papildo. Tai rodo, kad reikšmės struktūra yra atvira ir gali kisti kartu su kintančia žmonių nuomone apie pasaulį.

Analizuojant žodynų duomenis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje, tačiau tas vaizdas labai priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos. Pavyzdžiui, „Lietuvių kalbos žodynui“ (LKŽ) būdingas istoriškumas ir tarminės medžiagos gausa – tai atsispindi jo pavyzdžiuose ir definicijose. Svarbus žodžio reikšmei suvokti ir pasaulio konceptualizacijai atskleisti yra hiperonimų jiems parinkimas, kitaip sakant, rūšinio pavadinimo pateikimas, kuris sudaro atspirties tašką jų apibūdinimui, pvz., tie patys *namai* gali būti siejami su hiperonimu *pastatas* arba *žmonės* (kurie gyvena kartu) – tai suponuoja jų skirtingą aiškinimą. Lygiai tiek pat svarbūs yra ir hiponimai, kohiponimai, endonimai. Žodžio kolokacijos, kurios atskleidžia jo semantinį junglumą, teikia papildomų duomenų apie jo functionavimą. Dažnai kolokacijose pasitaiko metaforizacijos atvejų – tai taip pat atskleidžia konotacines žodžių ypatybes, pvz., kolokacijos *namas tupėjo, atgijo, sergėjo žingsnius* parodo, kad jam gali būti priskiriamos žmogiškosios savybės ir tokiu būdu pabrėžiamas ypatingas ryšys su žmogumi. Panašią vertę koncepto analizei turi ir metafora grindžiami frazeologizmai (pvz., *namų kuolas; namų zomkas*). Daug svarbios informacijos slypi ir derivatuose, kurie perimdami pagrindines žodžio reikšmes, jas išryškina, o kartu vertina jiems pagrindą davusį objektą, pvz., žodyje *benamis* slypi teigiamas *namų* suvokimas: be namų žmogus sunkiai verčiasi, tampa nelaimingas.

Etimologiniai ir istoriniai žodynai vaidina labai svarbų vaidmenį pasaulio vaizdo kalboje rekonstrukcijoje. Jie parodo pirminę semantinę žodžio motyvaciją, kuri sudaro pagrindą kitoms reikšmėms kurtis, o istoriniai žodynai atskleidžia to kūrimosi procesą. Žodynai leidžia stebėti sąvokos genezę, sekti žodžio vartojimą atskirais visuomenės vystymosi etapais, pamatyti reikšmės kitimą ir sąsajas su įvairiais istoriniais įvykiais, atspindėtais žmonių sąmonėje.

Sinonimų ir antonimų žodynų duomenys išryškina semantinę žodžio dominantę, o jos pagrindu sudaromos tiriamojo žodžio reikšmės opozicijos ar pateikiamos jo semantinės paralelės prisideda prie papildomų, konotacinių tiriamojo žodžio savybių atskleidimo. Pvz., opozicija *namai – pasaulis* akcentuoja namų kaip privačios, saugios žmogui erdvės samą, o sinonimai *namai – lizdas* pabrėžia namų kaip vietos, kur nuolat grįžtama, reikšmę.

ŽMOGAUS KONCEPTAS VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ ŠNEKTOSE

Vilija Sakalauskienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Tarminis žodynas laikomas kultūros tekstu. Ar iš tarminių žodynų galima perskaityti informaciją apie žmogų? Analizuojant žodynų duomenis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje, tačiau tas vaizdas yra kiek sustabarėjęs ir labai priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos. Pranešimo tikslas – žmogaus kategorizacijos būdai lietuvių kalbos vakarų aukštaičių kauniškių šnektose, įtraukiant ir emotyvus bei ekspresyvus kaip labai svarbų žmogaus semantinio lauko komponentą, remiantis vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynais bei tarminiais tekstais.

Remiantis vakarų aukštaičių kauniškių šnektos žodynų pavyzdžiais, pranešime analizuojamas *žmogaus* konceptas leidžia rekonstruoti bendrą atitinkamo laikotarpio lietuvių kalbos vakarų aukštaičių kauniškių šnektų atstovų mentalitetą, pasaulio suvokimo būdus, kurie slypi semantiniuose ir stilistiniuose kalbos aspektuose, stereotipuose ir kultūros apraiškose. Pranešime laikomasi požiūrio, kad reikšmė yra žemiausias koncepto aktualizacijos laipsnis. Dėmesys skiriamas leksemoms, kuriose atsispindi ŽMOGAUS konceptualizavimas, kai yra apibūdinama jo fizinė išvaizda, psichika, emocijos, socialinė padėtis, religija, santykiai su kitais žmonėmis.

Remiantis semantine analize, galimos išvados apie žmogaus dvasinį pasaulį, pasaulio sampratą ir emocinį santykį su juo. Šiuo požiūriu ypač svarbūs abstrakčių sferų konceptualizacijos ypatybių tyrinėjimai – jausmų, charakterio, proto, visuomeninių santykių, pvz.: *tiesióginis žmõgus, gẽras žmõgus, taikõngas žmõgus, biẽdnas žmõgus, jõs neatjaũčia žmõgus*. Aptiriamas leksikos sluoksnis semantiškai gana įvairus. Čia pasitaiko stilistiškai konotuočių žodžių, kuriais žmogus priskiriamas tam tikrai kategorijai pagal jo kūno ypatumus, pvz.: *griáumedis* ‘stambus, dramblotas žmogus’, *griozdõkas* ‘nevikrus žmogus’, *kẽblà* ‘nevikrus žmogus’, *kemsiùkas* ‘mažas, menkas žmogus’, *kreivỹs* ‘žmogus kreivomis kojomis’, *kungỹs* ‘susirietęs, susitraukęs žmogus’. Išskirtinos ir žmogaus proto gebėjimus pagal jo elgesio racionalumą vertinančios leksemos, pvz.: *àmelis* ‘puskvailis, žioplys’, *bužỹs* ‘piktas, pasipūtęs žmogus’, *zùmsa* ‘nekalbus žmogus, tylenis’, *mésagaõvis* ‘kvailokas, menko proto žmogus’. *išmisliñčius* ‘išmintingas žmogus, gudročius, galvočius’. Gausūs emotyvai ir ekspresyvai vartojami žmogui įvertinti tais atvejais, kai šis neatitinka tam tikroje socialinėje grupėje įsigalėjusių normų ir/ar grožio kanono.

Tarminis žodynas gali būti tiriamas ir kaip tam tikro laikmečio kultūros istorijos objektas, kurios nors kalbinės bendruomenės kultūrinių poreikių liudytojas, visuomenės gyvenimo, jos vertybių sistemos atspindys.

**LIETUVIŲ ETNOGRAFIJOS MEDŽIAGA MARBURGO
VOKIEČIŲ KALBOS ATLASO ARCHYVE**

Christiane Schiller

Berlyno Humboldtų universitetas

Jūrgas Fleischeris ir Florianas Sommeris 2013 metais pirmą kartą atkreipė mokslo visuomenės dėmesį į lietuvių kalba užrašytus vadinamuosius Wenkerio sakinius, kuriuos vokiečių kalbininkas Georgas Wenkeris užfiksavo apie 1880 metus, rengdamas Vokietijos reicho kalbų atlasą. Šiandien šie duomenys saugomi Vokiečių kalbos atlaso archyve Marburge. Anketose greta 40 į lietuvių kalbą išverstų Wenkerio sakinių esama informacijos apie lietuvių etnografiją, jų aprangą, papročius ir tradicinę architektūrą. Remiantis duomenimis apie lietuvių apsirengimą pranešime bus nagrinėjamas kultūrinės asimiliacijos laipsnis keliose pasirinktose Prūsų Lietuvos vietovėse.

MES GRAMATIKOJE

Antanas Smetona

Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto

Lietuvių kalbos katedra

Pastaraisiais metais keliama niekuo negrindžiama idėja, kad tautinė tapatybė nesusijusi su kalba. Viskas aišku ir neabejotina tol, kol klausimas primityvinamas arba žvelgiama paviršutiniškai. Giliau žvelgiant, pirmiausia reikia ieškoti atsakymų į socio-kultūro-etno-filosofinius ir istorijos klausimus apie tautinio tapatumo prigimtį ir specifines apraiškas kiekvienoje tautoje, paskui ir pačioje kalboje galima paieškoti atsakymų apie tautos ir kalbos sąsajas. Labai sėkmingai šia kryptimi dirba Liublino etnolingvistikos mokykla per konceptų analizę. Tačiau jos problematikos laukas yra leksinis semantinis. Kitos šios problematikos potencialios kryptys galėtų būti tipologinė ir arealinė lingvistika, kurios, tyrinėdamos

gramatines bendrybes, neišvengiamai nustato ir skirtybes, t. y. tai, kas nacionalu (nors iš tiesų ir nekelia sau tokio tikslo).

Morfologija bei žodžių daryba irgi yra tiesiogiai susijusios su tautos pasaulio matymu, jo klasifikavimu. Ir susijusios labiau, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio – kaip žinome, teorinė lingvistika teigia, kad kalba gali apsieiti be morfologinių ir darybinių kategorijų, bet ne be sintaksės ir leksikos. Todėl būtent čia gali eiti skirtis tarp to, kas kalboje yra universalu, ir kas savita, nacionalu.

Šios idėjos susijusios su Sepyro-Vorfo kalbinio sąlygotumo hipoteze – mąstymą apibrėžia kalba. Idėja, iškelta dvidešimtojo amžiaus pirmojoje pusėje, buvo lyg ir paneigta universalios gramatikos atsiradimo, bet amžiaus pabaigoje vėl sugrįžtama prie skirtingo kalbinio pasaulio kategorizavimo įtakos mąstymui, vykdomi eksperimentiniai tyrimai, kurie grąžina susidomėjimą šia hipoteze ir net ją paremia. Nepaisant visų šios idėjos kontraversijų ir nesigilinant į kalbos, mąstymo ir tikrovės santykio peripetijas, negalima paneigti vieno – kiekviena kalba savitai atspindi tikrovę. O imant gramatiškai kraštutinius kalbos organizavimo atvejus, negalima paneigti ir kalbos įtakos konkrečiam jos nešėjui (jo mąstymui): jei kalboje nėra laiko kategorijos, fizikos mokymasis ta kalba iš principo neįmanomas.

Visa tai turint galvoje, tyrimu nesiekama nei paneigti, nei reabilituoti Sepyro-Vorfo hipotezės. Juo atkreipiamas dėmesys į savitus kalbinės raiškos atvejus, kurie kartais pristatomi tiek profesionalių kalbininkų, tiek šiaip mėgėjų, bet daugiausia apsiribojant leksine raiška. Morfologija ir žodžių daryba atskleidžia ne mažiau savitą lietuvišką pasaulio kategorizavimą, iš esmės besiskiriantį nuo kitų kalbų ir, jei kas nori, galimą laikyti tautos nacionalinio charakterio išraiška kalboje.

Deminutyvų gausa – lietuvių kalboje per 70 deminutyvinių priesagų. Ką tai rodo? Ogi nieko. V. Krėvės „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“ tik vienas literatūros kūrinys, autoriaus literatūrinė užgaida. O įsivaizduokime šių dienų situaciją: „Atsikėliau ankstų rytelį iš lovytės, suvalgiau mamytės paruoštą sumuštinytį užgerdamas arbatyte, sėdau į troleibusytį ir nuvažiauvau į universitetytį. Vos nepavėlavau į paskaitytes, bet dėstytojukas taip pat truputuką vėlavo ir paskaitytę pradėjo vėlėliau...“ Tai pasakojimas – kas kvailiau! Gramatinė potenciali visiškai nereiškia, jog tai realybė. Šis darybos modelis dabartinėje kalboje išgyvena virsmą – traukiasi iš bendrinės vartosenos, bet užima naują, kiek netikėtą sritį – terminologiją. Panašios darybinės kategorijos – mėšų ir žolių stiebų pavadinimai. Taip pat išsiskiria asmenų bei įrankių pavadinimų kategorijos, kurios kitose kalbose dažnai suplakamos į vieną.

Giminės kategorija. Japonų kalboje nėra giminės gramatinės kategorijos, todėl jiems suprantamas ir įmanomas vyro vardas Eglė, nors lietuviškos tapatybės žmogui tai būtų visiškai nesuprantama ir nepriimtina. Taigi, palyginti su kitomis šiuolaikinėmis kalbomis giminės kategorija lietuvių kalboje yra gana unikali – dvinarė, kitaip nei visiškai ar beveik visiškai prarasta anglų kalboje arba trinarė vokiečių, rusų, prancūzų, italų, lenkų ir t. t.

Apibrėžtumo ir evidencialumo kategorijos – atrodo, šiuolaikinių lingvistų dirbtinokai tempiamos prie lietuvių kalbos gramatinės sistemos kaip kalbinės universalijos. Nors tiek raiška, tiek paplitimu gerokai skiriasi nuo šiuolaikinių kalbų.

Apibendrinimas. Kalbos universalijos ir konkreti jų morfologinė bei darybinė raiška konkrečioje kalboje yra labai savitas reiškinys, parodantis kaip suvokia pasaulį, jį kategorizuoja konkreti tauta, kaip kalbos kūrėja ir nešėja. Kiek tai sąlygoja konkretaus kalbos nešėjo pasaulio suvokimą bei kognityvinius gebėjimus, pasakyti sunku ir greičiausiai bus ateities tyrimų objektas, bet tvirtinti, kad sąsajos nėra – niekuo nepagrįsta. Išsamus pasaulio kategorizavimo kalboje gramatinėmis priemonėmis aprašas iš tiesų yra ir tam tikras tautos nacionalinio charakterio aprašas.

KĄ JAUNIMUI REIŠKIA SAŲOKOS KALBA, TAUTA, VALSTYBĖ

Marius Smetona

Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto

Lietuvių kalbos katedra

Siekiant išsiaiškinti jaunimo požiūrį į kalbą, tautą ir valstybę atliktos studentų apklausos. Anketose buvo klausama: „Kas man yra kalba?“, „Kas man yra tauta?“, „Kas man yra valstybė?“. Į anketų klausimus atsakinėjo studentai iš Vilniaus universiteto skirtingų fakultetų. Humanitarinių mokslų atstovai sudaro 48% visų apklaustų studentų, likę 52% yra tikslųjų mokslų atstovai. Moterys sudaro 52% visų apklaustųjų, likę 48% yra vyrai.

KALBA: Daugumai atsakiusiųjų į anketų klausimus kalba yra bendravimo, darbo priemonė ar įrankis, tačiau ji sieja mus su praeitimi, kultūra, tradicijomis ir tauta, kad ir kur būtume. Matomas ir suvokimas, kad kalba yra sistema ir to sistemiškumo reikia, bet iki galo nesuprantama, kaip tas sistemiškumas turi būti įgyvendinamas. Taip pat akivaizdi svetimžodžių baimė, o tai rodo, kad reiktų tiksliau paaiškinti, kokiais būdais svetimi žodžiai ateina ir kodėl vieni yra tinkami, o kiti ne.

TAUTA: Jaunimo mąstyme tauta - žmonių ar asmenų visuma, grupė, bendruomenė, visuomenė, tam tikras bendraminčių branduolys, kuris veikia kaip komanda siekdamas bendrų tikslų. Iš esmės tauta tai nedalomas vienetas, kuris asocijuojasi su namais ar šeima. Pagrindinis siejantis visas šias mintis žodis yra *vienybė*, nes norint sugyventi ir tikslingai siekti bendrų tikslų reikia vienybės. Jaunimo atsakymuose tautos vienybės pagrindas yra kultūra, papročiai, tradicijos, kalba, šventės, bendra kilmė, istorija ir žinoma per visą tautos istoriją vykusios kovos. Tautą vienija ir bendra teritorija, tai gali būti valstybė arba bendra žemė, kuri nebūtinai yra vienoje valstybėje. Tautos gyvenamoje teritorijoje esanti gamta gali veikti kaip tam tikras jungiantis elementas. Jaunam žmogui, nors ir nedažnai, tauta vis dėlto yra vertybė, bet kartu tai ir tam tikra sunkiai apibrėžiama vidinė būsena.

VALSTYBĖ: Valstybė jaunimo sąmonėje yra netekusi emocinio krūvio ir suvokiama tik kaip tam tikra formalizuota struktūra, sistema, organizacija ar darinys, kuris turi teritoriją ar žemės plotą, valdžią, institucijas, įstatymus, konstituciją, demokratiją. Pagrindiniai tokios šalies ar krašto požymiai yra laisvė, nepriklausomybė. Žinoma pagrindinė valstybės dedamoji yra tauta ir piliečiai. Daugiausiai atsakiusiųjų teigė, kad tai tėra vieta ir tik nedidelė dalis, kad Lietuva. Nors žmonės ir nelinkę prisirišti prie konkrečios valstybės, bet jiems svarbu yra visuomenė, bendruomenė, kiti žmonės ar gyventojai bei jų vienybė, tarpusavio ryšys. Iš esmės tai rodo, kad jaunimui ne tiek svarbi gyvenamoji vieta, kiek psichologinis ir socialinis komfortas, ir, žinoma, saugumas. Jaunimui labai svarbu, kad sutaptų jų ir jų gyvenamosios aplinkos vertybės ir jiems būtų suteikta kiek galima daugiau galimybių. Ir tokią vietą, kuri suteikia visa tai, žmonės linkę laikyti namais. Daliai respondentų valstybė tai Lietuva. Pirmiausia tai yra patriotizmas, kuris pastiprinamas valstybiniais simboliais, švietimu ir didinga praeitimi, istorija. Be to, valstybė asocijuojasi ir su vieta, kur gimei augai, tai yra gimtine, tėvyne, terpe, kurioje kalbama ta pačia kalba ir esama kultūrinio bendrumo.

Išvada: Nors kalba, tauta ir valstybė yra visiškai skirtingi dalykai, bet žmonių sąmonėje jie yra vienas nuo kito neatskiriama. Kalba yra aiškinama, kaip tautos bendravimo priemonė ar valstybės skiriamasis bruožas. Tauta aiškinama, kaip viena kalba kalbanti žmonių grupė, gyvenanti valstybėje, o valstybė yra teritorija, kurioje gyvena tauta, kalbanti viena kalba.

SAVOKOS KALBA, TAUTA, VALSTYBĖ ŠIUOLAIKINIUOSE DISKURSUOSE

Irena Smetonienė

Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto

Trečias duomenų tipas konceptų analizėje yra įvairių rūšių **šiuolaikiniai tekstai**. Pagal metodologiją, turi būti analizuojami 200–300 kontekstų, išrinktų iš tekstų, reprezentuojančių neutralaus stiliaus variantą. Tai, kas stereotipiška, yra nulemta presupozicijos. Asmeninis požiūris yra svarbus tiek, kiek atskleidžia kultūrinę ir etnolingvistinę relevanciją, todėl svarbu sudaryti gana didelius „darbinius“ tekstynus, kurių sakiniai (vienetai) yra grupuojami pagal tam tikrus pasirinktus analizės principus (diskursus, aspektus, bazinius suvokimus). Priklausomai nuo koncepto, darbiname tekстыne gali būti skirtingų diskursų duomenys. Tiriant vienus konceptus, reikšmių niuansai išryškėja vienokiuose diskursuose, kitus – kitokiuose.

KALBA: Šiuolaikiniuose diskursuose kalba yra minčių išraiška, bendravimo, darbo priemonė, informacijos perteikimo būdas, žmogaus išsilavinimo, apsiskaitymo rodiklis, žmogaus vizitinė kortelė. Ji mus sieja su tauta (*tautos vėliava, tautos kraujas, mūsų bendras ryšys*), praeitimi, kultūra, tradicijomis. Akcentuojama gimtoji, motinos kalba, kalbos grožis, jos galia. Iš esmės vyrauja teigiamas požiūris į kalbą.

TAUTA: Tauta šiuolaikiniuose diskursuose neatsiejama nuo kalbos ir valstybės. Tautą vienija tam tikros sporto varžybos, konkursai. Akcentuojama tautos garbė, pasiaukojimas už tautą, istorinė tautos misija. Juntamas raginimas išlaikyti tautos gyvybę, stiprinti pasitikėjimą tauta, bendrystės jausmą, išlaikyti tautos tradicijas, kelti tautinę savigarbą (*aš tikiu, kad lietuvių tauta pati protingiausia*), tačiau pastebima lietuvių tendencija krypti į vartotojišką kultūrą (*mūsų tauta yra labai akropolizuota*), ryškėja nusivylimas tauta, ypač tai atvejais, kai kalbama apie valdžios rinkimus (*Aš esu nusivylęs tauta, kuri vis nepasimoko ir nepasimoko, o per kiekvienus rinkimus užkrauna Lietuvai vis naują kuprą.*).

VALSTYBĖ: Valstybė negali egzistuoti be tautos ir tos tautos kalbos. Ji yra tam tikra aukščiausia struktūra, bet neįsivaizduojama be savo piliečių (*Brandžių, pilietines pareigas suvokiančių, jas vykdančių ir atsakomybę prisiimančių piliečių bendruomenė ir yra valstybė.*). Valstybė - tai konkreti teritorija, Šioje teritorijoje gyvenančius žmones – tautą – sieja bendra istorinė, kultūrinė praeitis, kraujo ryšiai. Valstybė turi jėgos naudojimo monopolį, kuris ją daro išskirtinę iš kitų organizacijų. Ji yra stipri tiek, kiek stipri infrastruktūriniu požiūriu, t. y. kiek ji yra pajėgi šalyje užtikrinti taiką, nubausti stipresnį ir sukčių, užtikrinti, kad bus laikomasi pasirašytų sutarčių, kad bus surenkami mokesčiai, teikiamos būtiniausios paslaugos, užtikrinta visuomenės sveikata, įgyvendinti įstatymai ir nuo įvairios nusikalstamos veiklos apsaugoti

gyventojai. Atrodo, kad valstybei kyla gerokai daugiau iššūkių negu tautai. Kaip viena iš didžiausių grėsmių įvardijamas daugiakultūriškumas (*Daugiakultūriškumas yra daug rimtesnis iššūkis Lietuvos valstybei, negu atrodo jos šalininkams. Griaunamas ne tik tautinis tapatumas, bet primetama ir daugybės kitų tapatumų revizija.*). Valstybėje žmonės nori jaustis saugūs, justti jos rūpestį (*Pagrindinė valstybės funkcija yra valdyti ir rūpintis žmonių gerove ir saugumu.*). Tačiau aiškiai matomas valstybės ir valdžios painiojimas, kuris labai kenkia įprastai valstybės sampratai.

**KALBOS KULTŪROS KLAUSIMAS S. KYMANTAITĖS-ČIURLIONIENĖS
KRITIKOS STRAIPSNŲ RINKINYJE „LIETUVOJE“**

Joanna Tabor

Varšuvos universiteto Bendrosios,

Rytų Azijos lyginamosios kalbotyros ir baltistikos katedra

Savo pranešime norėsiu priminti vieną svarbų XX amžiaus pradžios lietuvių kultūros tekstą – Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės kritikos straipsnių rinkinį „Lietuvoje“, išleistą 1910 metais. Šiame rinkinyje autorė kritiškai komentuoja anų laikų kultūrinę padėtį, ypatingą dėmesį skirdama inteligentų sluoksniui ir jo vaidmeniui visuomenės gyvenime bei kultūros plėtroje. Atskiruose straipsniuose Čiurlionienė susitelkia ties tokiomis meno sritimis kaip literatūra, kritika, dailė ar teatras (skyrių skirtą muzikai parašė M. K. Čiurlionis). Rašydama apie literatūrą, autorė liečia ir kalbos kultūros problematiką. Čiurlionienė apgailestauja, kad „... retas iš mūsų tekalba grynai. Veikėjai ir patriotai, kalbėdami lietuviškai, galvoja lenkiškai arba rusiškai, ir per tai prigimta kalba skamba, tarytum, svetima. O ką besakysi apie tuos, kuriems tie dalykai jau nerūpi?“ ir kitoje vietoje: „Keli tūkstančiai inteligentų, o vos keli neklystantys kalbos žinovai“. Nors Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė lietuvių kultūros kontekste labiau žinoma kaip literatė, negalima pamiršti, kad jos nuopelnai lietuvių kalbai taip pat labai žymūs: ji keliolika metų dėstė lietuvių kalbą Vytauto Didžiojo universitete, organizavo garsius „šeštadienius“ – vertėjų ir kalbininkų susirinkimus, kurių vaisius buvo žurnalas „Gimtoji kalba“; ji buvo viena aktyviausių Lietuvių kalbos draugijos narių. Tačiau Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės motyvai lietuvių kalbos tobulinimui turėjo šiek tiek kitokį pagrindą negu kitų to meto visuomenininkų. Jai, kaip pagrindinei pirmosios modernizmo bangos lietuvių literatūroje atstovei, kalba buvo ne tik svarbi tautinio identiteto dalis, bet ir neatsiejamas literatūrinės

kokybės elementas. Modernistinio meno pasauliams aprašyti reikėjo lankstesnės, rafinuotesnės kalbos, kitokios negu realistinėje prozoje, kuri vyravo lietuvių literatūroje XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje. Todėl autorė teigia: „...visa tai, kas vadinasi pas mus literatūra, Vokietijoje arba pagaliau Lenkijoje būtų (išmetus didelę dalį laukan) tik liaudžiai skaitymėliai“ ir toliau: „pas mus gražiausios, prakilniausios temos darkomos; žiūri tik, kas čia norėta pasakyti, o kas išėjo – ir nebegali suprasti“. Skyriuje apie teatrą Čiurlionienė rašo, kad „realizmas jau išsemtas“, kad „pasakė, ką galėjo“, kad „...randasi troškimas ko nors gilesnio, [...] visa apimančių simbolių neišaiškinamo, aukštesnio, mistiško...“. Taigi tokiems troškimams realizuoti reikalinga pajėgi kalba, sugebanti perteikti net sudėtingiausius minties vingius ir turinius. Ir tokios kalbos Čiurlionienė siekė.

**PETRAS GOTLYBAS MILKUS – KARALIAUČIAUS UNIVERSITETO LIETUVIŲ KALBOS
SEMINARO DOCENTAS**

Birutė Triškaitė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Prieš tris šimtus metų – 1718-aisiais – Karaliaučiaus universitete įsteigtas Lietuvių kalbos seminaras buvo pirmasis oficialus lietuvių kalbos mokymo centras, kuriame teologijos studentai rengti darbui lietuviškose Prūsijos Karalystės parapijose. Pirmasis šiuo metu žinomas šio seminaro docentas buvo tilžėnas Petras Gotlybas Milkus (Peter Gottlieb Mielcke, 1695–1753; Citavičiūtė 2004, 211), vėliau Jurbarko ir Mielkiemio evangelikų liuteronų kunigas, Kristijono Gotlybo Milkaus (1733–1807) tėvas, lietuvių raštijos kūrėjas. Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) ir Lenkijos valstybiniame archyve Olštynė (*Archiwum Państwowe w Olsztynie*) neseniai rasti šaltiniai – paties Milkaus dalykiniai laišakai Prūsijos karaliui ir amžininkų raštai – ne tik teikia naujų duomenų apie jo lituanistinę veiklą Karaliaučiuje, bet ir atskleidžia reikšmingų faktų apie tenykštį Lietuvių kalbos seminarą.

Archyviniai šaltiniai liudija, kad Milkus nuo 1723 metų rudens dėstė atkurtame („neue-*etablirtes*“) Lietuvių kalbos seminare. Vyriausiojo rūmų pamokslininko, teologijos profesoriaus ir seminaro vadovo Johanno Jacobo Quandto (1686–1772) metinė ataskaita ir jos priedas – seminarą lankusių teologijos studentų sąrašas – atskleidžia, kad tarp tuomečių seminaro klausytojų buvo Frydrichas Vilhelmas Hakas, Adomas Henrikas Pilgrimas, Johanas Richteris,

Adomas Frydrichas, Gotfrydas Ernstas bei Martynas Šimelpenigiai – trys būsimosios Milkaus žmonos Reginos Loizos broliai. Pastarųjų metų tyrimai leidžia kelti prielaidą, kad Milkus lietuvių kalbos galėjo mokytis ir patį Quandtą (Triškaitė, Sidabraitė 2016, 77, 82).

Prie lietuviškų raštų nuo 1724 metų dirbęs Milkus savo prašymuose karaliui tarp jam pavestų užduočių minėjo ne tik Biblijos ir religinės literatūros vertimus, bet ir kalbinių veikalų – lietuvių kalbos gramatikos bei žodyno – rengimą. Pastaruosius rengti skatino lietuvių kalbos mokymo priemonių trūkumas. Prieš keletą metų rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana* nustatyti Milkaus papildymai, kurių *terminus ad quem* yra 1727-ieji, iš tiesų byloja apie jo pastangas parengti šį žodyną spaudai (Triškaitė 2013, 39–86).

Milkaus lituanistinė veikla Karaliaučiaus universitete truko vos dvejus metus, tačiau manytina, kad tai buvo itin intensyvūs lituanistinio darbo metai.

Etnonimai XVI–XVII a. latvių kalbos tekstuose: latviai, lietuviai, rusai

Anta Trumpa

Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas

Pranešime apžvelgiama senajai latvių raštijai būdinga latvių, lietuvių ir rusų tautybių pavadinimų vartoseną, fiksuojama *Senujų tekstų korpuse* – nors šiuo metu dar iki galo neištobulintame, tačiau gana reprezentatyviame senosios raštijos rinkinyje. Kaip žinoma, senieji spausdinti latvių kalbos šaltiniai – tai daugiausia (bet ne tik) verstiniai religiniai tekstai, pradedant XVI a. poteriais, vėliau leisti katekizmai, giesmės, pamokslai, atskirų Biblijos dalių vertimai bei visos Biblijos vertimas. Pradedant XVII a. leidžiama pasaulietinių tekstų – įvairių įstatymų, statutų, dedikuotų eilėraščių, tiesa, dalis jų pasirodžiusi rankraščiuose. Ypatinga šaltinių grupė – tai ir spausdinti, ir rankraštiniai žodynai.

Nors iš pradžių galėtų atrodyti, kad religiniuose tekstuose aptariamųjų tautybių pavadinimų lyg ir galėtų nepasitaikyti, vis dėlto šios abejonės nepasitvirtina – jų randama visose trijose tekstų grupėse. Iš religinių tekstų ypač paminėtinos Georgo Mancelio pamokslų knygos, kuriose įvairių istorinių įvykių kontekste paminėti ir rusai, ir lietuviai, ir, žinoma, latviai.

Tautybių pavadinimų vartoseną senuosiuose raštuose yra gana specifiška, dažnai nefiksuojama tautosakai būdingų reikšmių, pavyzdžiui, senojoje raštijoje nevartojama žodžių

leiši, turinčių reikšmę 'Dauguvos kairiojo kranto latviai', taip pat nepasitaiko daugumoje liaudies dainų paplitusių *krievs* reikšmių, pavyzdžiui, 'kareivis' ar 'Rusijos pasienio gyventojas'. Tyrimas patvirtina, kad XVI–XVII a. tekstuose tautybės sąvoka dar gana aptaki, gana sunku nustatyti skirtumą tarp tautybės ir konkrečios šalies gyventojų.

Spaudos draudimo Lietuvoje ir Latvijoje (1864–1904) motyvai:

esminiai panašumai ir skirtumai

Edmundas Trumpa

Latvijos universitetas

Jei lietuvių ir latvių istoriografijoje nuomonės dėl spaudos draudimo Lietuvoje ir Latvijoje (Latgaloje) pabaigos datos (1904.05.07, senuoju stiliumi – 1904.04.24) sutampa, tai dėl jo pradžios skiriasi. Lietuvoje dažniausiai minimi 1864 m., rečiau – 1865 m. Latvijoje spaudos draudimo pradžia tradiciškai laikomi 1865 m. arba 1871 m.: Latgaloje draudimas formaliai įsigaliojo tuo pat metu, kaip ir Lietuvoje, tačiau pirmieji realūs cenzūros veiksmai – latgališko „Inflantuziemies ļajkagromota aba kalenders.. [..uz 1862 –..1871 godu]“ konfiskavimas – čia pradėtas tik 1871 m. Pažymėtina, kad šio kalendoriaus sudarytojas G. von Manteuffelis tuomet buvo priverstas pasirašyti pasižadėjimą niekada neberašyti jokių „lietuviškų knygų lenkiškomis raidėmis“.

Tokia keista pasižadėjimo formuluotė tarsi liudytų, kad oficialūs ano meto valdžios atstovai vis dar neskyrė pilietinės priklausomybės senajai LDK nuo priklausomybės etninėms grupėms (tautom). Tačiau XIX a. 6-ame dešimtmetyje Rusijos generalinio štabo žvalgybos tarnyba jau buvo nustačiusi lietuvių ir baltarusių etninių žemių ribas, o 1863 m. sukilimo išvakarėse publikuotuose slafovilų (pvz., A. Hilferdingo) darbuose, matyt, remiantis šviežiai gautais duomenimis, buvo gana tiksliai apibrėžiami baltų tautų paplitimo arealai. Susidaro toks įspūdis, kad draudžiamieji veiksmai jau iš pradžių buvo silpnai susiję su vis gilėjančiomis tų laikų etnografinėmis žiniomis, o stiprėjančios administracinės savivalės sąlygomis tolesniais dešimtmečiais (ypač konservatyvaus Aleksandro III valdymo laikotarpiu) jos tiesiog buvo ignoruojamos.

Vis dėlto, paanalizavus viso laikotarpio lietuviškų ir latgališkų knygų leidybą Rusijos imperijos ribose (neatsižvelgiant į Mažojoje Lietuvoje ir kitur pasirodžiusius bei knygnešių atgabentus leidinius), paaiškėja gana nevienodi draudimo mastai. Per visą 40 metų laikotarpį

imperijos ribose (įskaitant Šiaurės Vakarų kraštą) lotyniškais rašmenimis oficialiai buvo išspausdintos 7 lietuviškos ir net 22 latgališkos knygos. Šis skirtumas ypač išryškėja, jei atsižvelgtume į faktą, kad XIX a. iki draudimo išleista virš 800 pavadinimų lietuviškų knygų, tačiau latgališkų – tik 63. Jei Lietuvoje šiuos metus išties galima vadinti nuožmaus spaudos draudimo metu, tai Latgaloje – tik leidybos apribojimo laikotarpiu. Atsargiai būtų galima net kvestionuoti simbolinius 1871 metus, kadangi knygų buvo leidžiama tiek prieš juos, tiek po jų, o knygų leidybos centras taip ir nepersikėlė į užsienį – juo išliko jei ne pati Latgala, tai artimiausios aplinkinės gubernijos.

**Rytų aukštaičių vilniškių savivertė:
tarminio kalbėjimo prestižas ir stigmatizavimas**

Jolita Urbanavičienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

„Lietuvių kalbos atlaso“ punktų revizija, atlikta pagal geolingvistinę ideologiją 2012–2014 m. vykdyto projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ metu, į tarminį punktą leidžia pažvelgti iš trimatės perspektyvos: geografinė erdvė + socialinė erdvė + kultūrinė erdvė. Visi šie parametrai yra svarbūs interpretuojant tarminių kodų kaitos scenarijus (Aliūkaitė, Jaroslavičienė, Meiliūnaitė 2014, 61). Tarminių kodų gyvybingumą galima prognozuoti ištyrus jų vertinimą iš tarmės vartotojo pozicijų. Estetinis tarminio kalbėjimo vertinimas koreliuoja su socialiniu prestižu, t. y. „gražios“ kalbinės atmainos paprastai esti ir prestižinės (Edwards 2006), o „pernelyg didelis“ tarmiškumas gali būti stigmatizuojamas, nes vengiama nutolimo nuo prestižiniu laikomo standartinio varianto (Ramonienė 2017, 102–103).

Pranešime analizuojamas rytų aukštaičių vilniškių patarmės vertinimas, tiksliau, du jo aspektai: tarmės vartotojų požiūris į savo kalbėjimą ir tarmės vartotojų požiūris į kaimyninius dialektus. Remiantis 21 rytų aukštaičių vilniškių punkto medžiaga, analizuojamas tarmės vartotojų tapatinimasis su vietos dialektais, tarminių ypatybių savistaba bei tarmės vartotojų savivertė. Vietinio dialekto vertinimas, kaip ir kalbinės nuostatos, pranešime kategorizuojamos pagal dvi dimensijas: kognityvinę ir jausminę. Jausminis (ir estetinis) vertinimas esti konototas (menkinamasis) arba neutralus (teigiamai konototo vertinimo tirtuose punktuose

neužfiksuota). Kognityviniam vertinimui priskiriamas vietinio dialekto apibūdinimas pagal: 1) vietovę, kurioje dialektas vartojamas; 2) dominuojančias slavų kalbas; 3) tarmines ypatybes.

Tyrimo metu nustatyta, kad apibūdindami savo kalbėjimą tarmės vartotojai pateikia tiek kognityvinį (49 proc. ištirtų atvejų), tiek jausminį/estetinį vertinimą (49 proc. ištirtų atvejų), tačiau jausminiame vertinime dominuoja neigiama savos tarmės konotacija (pvz.: *neteisinga, negraži, prasta, kaimietiška kalba; nei velnias, nei gegutė* ir t. t.). Priešingai – apibūdindami kaimyninius dialektus rytų aukštaičiai vilniškiai dažniausiai pasitelkia kognityvinį vertinimą (92 proc. ištirtų atvejų), o jausminis menkinamasis vertinimas tesudaro 4 proc.

Tyrimo rezultatai, atskleidę menką rytų aukštaičių vilniškių savivertę bei polinkį stigmatizuoti savo tarminį kalbėjimą, ateityje tirtuose arealuose leidžia prognozuoti menkesnę tarminės raiškos sklaidą.

Literatūra

- Aliūkaitė, Daiva, Jurgita Jaroslaviėnė, Violeta Meiliūnaitė, 2014: Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausimynų) sudarymo principai. – XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai), sud. D. Mikulėnienė ir V. Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 49–62.
- Edwards, John, 2006: Language attitudes. *Encyclopedia of Language & Linguistics*. 2nd edition. New York: Elsevier, 324–331.
- Ramonienė, Meilutė, 2017: Bendrinė kalba ir tarmė. Socialinės vertės skirtumai. *Lietuvių kalbos idealai. Kaip keitėsi geriausios kalbos idėja* / Sudarė Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 95–110.

AUGALAI LIETUVIŲ UŽKALBĖJIMUOSE

Tatjana Vologdina

Vroclavo universiteto Lietuvių kalbos ir kultūros studijų centras

Lietuvių užkalbėjimai – tai unikalus tautosakos žanras, kuris kaip ir visa liaudies kultūra atspindi lietuviškąją tapatybę ir sudaro autentiškos medžiagos klodą tai tapatybei tirti.

Pagrindinis šio tyrimo šaltinis tai Daivos Vaitkevičienės publikacija, kurioje surinkta dauguma įvairiais laikais užrašytų gydomųjų užkalbėjimų tekstų - „*Lietuvių užkalbėjimai*“ (2008). Pranešime bus aptartas augalijos aspektas lietuvių gydomuosiuose užkalbėjimuose. Aptariamo žanro kontekste augalams atitenka ypatinga reikšmė, liudijanti glaudų žmogaus ir gamtos ryšį, visų gamtos ir žmogaus gyvenimo elementų vienybę liaudiškoje, mitologinėje

pasaulėjautoje. Bus bandoma sudaryti augalų klasifikaciją, aptarti jų funkcionavimo dėsnius ir simbolinę prasmę.

Lietuvių užkalbėjimai sudaro savitą ir savarankišką tautosakos žanrą, jungiantį keletą esminių komponentų: žodinę/verbalinę formulę, maginę intenciją bei maginius veiksmus. Pranešime pateiksime bandymą ištirti augalų konceptą užkalbėjimų tekstuose, kuriuose pastarasis randamas tiek verbalinėje/simbolinėje, tiek maginių veiksmų plotmėse. Visi užkalbėjimuose aptinkami augalai skirstytini į dvi pagrindines grupes – augalus-įrankius ir augalus-simbolius. Priklausomai nuo išsaknijimo liaudies simbolių sistemoje laipsnio, kiekvienas augalas gali priklausyti abiem grupėms, kitais žodžiais tariant, gali būti naudojamas užkalbėjimuose pakaitomis – kaip įrankis ir kaip simbolis.

Be to, užkalbėjimuose gyvuojantys augalai gali būti traktuojami kaip totemai, taip pat kaip dievybių ar kitų dangiškujų jėgų įsikūnijimas. Toks santykis augalų atžvilgiu išryškina esminį senovinių tikėjimų elementą – įsitikinimą, kad dieviškumas gali pasireikšti per gyvas būtybes, reiškinius ar daiktus.

Užkalbėjimų tekstuose augalų motyvų randama itin gausiai, todėl šiame pranešime iškeltiems postulatams pagrįsti pasitelkta du augalų pavyzdžius – *dagilį* ir *šermukšnij*.

TAUTOS ATSPINDŽIAI MAŽOSIOS LIETUVOS ŽODYNUOSE

Vilma Zubaitienė

Vilniaus universiteto Taikomosios kalbotyros instituto

Lietuvių kalbos katedra

Pranešime nagrinėjami antraštynų ypatumai ir apibrėžčių parinkimo problemos XVII–XVIII a. Mažosios Lietuvos žodynuose. Prūsų Lietuvoje šiuo laikotarpiu buvo parengta keletas rankraštinių ir pirmieji trys spausdinti žodynai. Frydricho Vilhelmo Hako 1730 m. žodynas „Vocabularium“ buvo parengtas religinių raštų pagrindu, o Pilypas Ruigys ir Kristijonas Gotlybas Milkus sudarydami savo žodynų „Lexicon“ (1747) ir „Wörterbuch“ (1800) lietuviškus antraštynus daug rėmėsi šnekamosios kalbos faktais. Taip pat jie gerokai papildė vokiečių–lotynų kalbų žodyno bei Biblijos konkordancijų pagrindu parengtus vokiečių–lietuvių kalbos antraštynus tiek tarmių, tiek ankstesnių rankraštinių žodynų medžiaga.

Norėdami kuo tiksliau paaiškinti įvairius Mažosios Lietuvos dvasinės ir materialinės kultūros reiškinius atspindinčių lietuvių kalbos žodžių reikšmes leksikografai laikėsi kelių

strategijų: žodžius aiškino ilgesnėmis frazėmis, pateikdavo metakomentarų lietuvių–vokiečių kalbų dalyse, rinkosi daugianares lemas, pridėdavo sinonimų ar kolokatų vokiečių–lietuvių kalbų dalyse. Taip pat buvo pateikiama vis daugiau darinių ir vartosenos pavyzdžių, leidžiančių lengviau suvokti pasaulio kategorizacijos bei vertinimo ypatumus.

Pranešime tiriamas apibrėžčių tautiškumo aspektas. Siekiama išsiaiškinti, kiek lietuvių kalbos leksikos vienetai atspindi savitus ar skirtingus lietuvininkų materialiojo ir dvasinio gyvenimo aspektus, kaip vokiečių kalbos ekvivalentai padeda eksplikuoti kalbinį pasaulėvaizdį.